

İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4725
ISSN 1303-5746

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

REVIEW OF THE FACULTY OF THEOLOGY OF ISTANBUL UNIVERSITY

Hakemli Dergi

SAYI: 15

YIL: 2007

İSTANBUL - 2007

TÜRKLERDE ANADİLDE İBADET MESELESİ -CUMHURİYET DÖNEMİ-

Doç. Dr. Hidayet AYDAR*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra başta namaz olmak üzere ibadetlerin Türkçe olarak yapılması yönünde çok önemli girişimler olmuştur. Önceleri özellikle Batıdaki gelişmelerin etkisinde kalan bazı düşünürler tarafından dile getirilen anadilde ibadet anlayışı, Cumhuriyetin kurulmasından sonra bizzat Devletin öncülük yaptığı bir hareket halini almıştır. Devletin resmi bir kuruluşu olan İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi, ibadetlerin Türkçe ifası yönünde bir rapor hazırladığı gibi, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de, bu harekete destek vermiş, bizzat kendisi seçtiği dönemin ünlü imamlarına Türkçe ezan okuyup Türkçe Kur'an okumalarını emretmiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye'de başta ezan olmak üzere bazı ibadetler uzun süre Türkçe olarak ifa edilmiştir. Bu çalışmada, yakın tarihimizin oldukça önemli hadiseleri arasında yer alan bu gelişmeler işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk, anadilde ibadet, dinde reform, ezan

ABSTRACT

THE ISSUE OF 'THE PRAYER IN MOTHER TONGUE' IN TURKS -REPUBLICAN PERIOD-

After the foundation of the Turkish Republic, there have been very important attempts to perform prayers in Turkish language, primarily about the *salah* (the five daily prayers). The concept of 'prayer in mother tongue' which was just an idea put forwarded by Western influential thinkers, became an active religious reform advocated by the state after the foundation of the Republic. In this regard, one of the governmental institutions, namely the Faculty of Theology in Istanbul University (Darulfunun), provided a report supporting the idea of performing the prayers in Turkish. Furthermore, the founder of the Republic Mustafa Kemal Ataturk supported this reform enthusiastically by his decree which encouraged famous religious men to recite Quran and to call to prayer in Turkish. Consequently the prayers in Turkey have been performed in Turkish for a long time. We will analyse in this article this very important aspect of our history.

Key Words: Turkish Republic, Ataturk, prayer in mother tongue, reform in the religion, call to prayer

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuştur. Atatürk, kurduğu bu yeni Cumhuriyetin rotasını Batı'ya çevirmiş ve Batı medeniyetinin bir parçası olmayı temel bir ilke olarak benimsemiştir. Bunun için, yaptığı yeniliklerin tümünü Batı'dan almıştır. Nitekim yeni Cumhuriyetin hukuk sistemi, parlamenter yapısı, ekonomik düzeni... bütün bunlar Batı kaynaklı olduğu gibi, sosyal hayatı düzenleyen daha pek çok kural da Batı'dan alınarak uygulanmaya konulmuştur. Bireysel ve toplumsal hayatın her alanını kuşatan bu yenilikler, “Atatürk İlke ve İnkılapları” diye bilinir. Devlet yönetiminde din ve dünya ayırımına gidilmesi ve dini esasların yönetimden arındırılması esasına dayanan “Laiklik İlkesi” de yeni Cumhuriyetin vazgeçilmez prensiplerinden biri olarak vaz'edilmiştir.

Yüzyıllarca İslam kültür ve medeniyetinin bir parçası, hatta en önemli unsuru olarak yaşamış olan bir milleti, bir anda uzun tarihi geçmişinden ve derinlere inmiş bulunan köklerinden koparıp yeni bir yöne; Batı'ya doğru çevirmek Batılılar gibi düşünüp yaşamalarını sağlamak kolay değildi. O yüzden yeni yönetim, yaptığı yeniliklere ve değişikliklere uymayı sağlamak amacıyla zecri yasalar çıkarmış, yeni ilkelere muhalefet edenleri cezalandırma yoluna gitmiştir. Böylece toplumu bunlara uymak zorunda bırakmıştır.

Her alanda değişiklikler ve yenilikler yapılırken dini hayatın bundan ayrı tutulması düşünülemezdi. O yüzden Türklerin dini hayatı ve anlayışında da, diğer değişik ve yeniliklere paralel olarak radikal değişikliklere gidilmiştir. Biz bu çalışmamızda, dini anlayış ve yaşayışta, başka bir ifadeyle dini hayatın esasını oluşturan namaz, ezan, hutbe, tekbir, dua ve benzeri ibadetlerde yapılmak istenen yenilikleri ve bu konulardaki gelişmeleri inceleyeceğiz.

I – Türkiye’de İbadetlerde Reform Girişimleri

Yeni Cumhuriyet, Batılılaşmayı temel ilke olarak alınca, dini düşünüş ve yaşayışta da bu ilkeye uygun değişikliklere girişti. Mustafa Kemal Atatürk,

dinde yapmayı düşündüğü reform hareketlerinin ilk halkası olarak Kur'an'ı Türkçe'ye çevirmeyi kararlaştırır. O yüzden daha Cumhuriyeti bile ilan etmeden bu fikrini etrafındakilere yayar. Bu sıralarda Atatürk'ün etrafında yer alanların büyük çoğunluğu reformist anlayışa sahip kişilerdir. Hatta bunların içinden bazıları, İslam'da reformu yeterli görmüyor; Türklerin bütünüyle dinsizleştirilmelerini öneriyordu. Diğer bazıları ise, Türklerin bin yıldır mensubu oldukları bu dini tamamen bırakıp Hıristiyanlaşmalarını sağlamayı açıkça teklif ediyordu. Bunlar, İslamiyet'i ilerlemenin ve modernleşmenin önündeki en büyük engel olarak görüyor; çağdaşlaşmak ve kalkınmak için mutlaka bu dinden kurtulup, ilerlemiş Batı ülkelerinin dini olan Hıristiyanlığı seçmek gerektiğini savunuyorlardı. Reşit Galip (v. 1934), Mahmut Esat Bozkurt (v. 1943), Tevfik Rüştü (v. 1972), Fethi Okyar (v. 1943), İsmet İnönü (v. 1973) gibi zevat, bu meyanda zikredilebilecek isimlerden bazılarıdır. Bunlardan Mahmut Esat, İslam'ın terakkiye mani olduğunu ileri sürerek, anayasaya, "Türkiye Cumhuriyetinin dini Hıristiyanlıktır" maddesinin yazılmasını teklif etmiştir.¹ Fethi Okyar ise, "Türkler İslamiyet'i kabul ettikleri için böyle geri kaldılar; İslam kaldıkları sürece de geri kalmaya devam edeceklerdir. Bunun için İslam kalmayacağız" demiştir.² Bu tartışmaya katılan İsmet İnönü, Kazım Karabekir'e (v. 1948), Müslüman kaldıkları sürece sömürgeci devletlerin, özellikle de İngilizlerin daima kendilerine karşı çıkacaklarını, sonuçta istiklallerini kaybedebileceklerini söylemiştir.³

Kazım Karabekir, bu tür iddialara şiddetli karşı çıkmış ve İslam'ın ilerlemeye mani olmadığını söylemiştir. O, "biz İslam kaldıkça kalkınamayız, yıkılır gideriz" diyenlere, "asıl, İslam'dan çıkarsak yıkılır, yok olur gideriz" diyordu.⁴

¹ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası Atatürk-Karabekir*, (Yay. Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1991, 145; Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Tekin yay., İstanbul 1990, 86-87.

² Karabekir, a.g.e., 146; Mumcu, a.g.e., 86-87.

³ Karabekir, a.g.e., 165-166.

⁴ Karabekir, a.g.e., 145-147.

Atatürk, her ne kadar İslam'dan çıkıp dinsizleşmeyi veya Hıristiyanlaşmayı ileri sürenlerin görüşlerine pek itibar etmemişse de, Kur'an'ın Türkçeleştirilmesini istemiştir. O, İslam'dan çıkmayı değil, fakat İslam'ı Türkleştirerek, Arapların yaşadığından farklı, Türklere has bir din haline getirmek, başka bir ifadeyle İslam'ı "milli din" kılmak istiyordu. Hatta Atatürk ileride bunu gerçekleştirmesi ve bu yönde bir proje hazırlaması için Reşit Galip'e görev verecektir. Aşağıda da değineceğimiz gibi, o da bu doğrultuda bir proje hazırlayacak, projesine de "*Müslümanlık: Türk'ün Milli Dini*" adını verecektir.⁵ Karabekir, onun bu düşüncesine muttali olunca, bunu etrafındaki arkadaşlarıyla tartışmış ve karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Atatürk, Karabekir'e şöyle demiştir: "Evet Karabekir, Arap oğlunun yavelerini, Türkoğullarına öğretmek için Kur'an'ı Türkçeye tercüme ettireceğim ve böylece de okutacağım!"⁶

Yeni Cumhuriyet, Batılılaşma yönündeki politikasını bir an evvel gerçekleştirmek ve bir daha geriye dönüşü imkansız kılmak için, bin yıldır birlikte yaşadığı, aynı kaderi paylaştığı İslam alemiyle ilişkilerini kesmeli veya asgari düzeye indirmeliydi. Bunun için Türklerin bin yıldan beri kullanmakta oldukları Arapça yazı kaldırıldı; onun yerine Batıda kullanılmakta olan Latin alfabesi getirildi.⁷ Yine aynı amaçla eğitimde birliğe gidilerek tüm eğitim

⁵ Reşit Galip'in hazırladığı bu proje, onun yakın arkadaşı Münir Hayri Egeli tarafından kayda geçirilerek kamuoyuna sunulmuştur. Egeli önceleri "Eski Bir Atatürkçü" müstear adıyla, daha sonra da gerçek adıyla bunları neşretmiştir. (Bkz. Eski Bir Atatürkçü (Münir Hayri Egeli), "Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar : Atatürk ve Din", *Millet Mecmuası*, Yıl 2 (9 Ekim 1947), c.3, sayı 88, s. 4; yıl 2 (23 Ekim 1947), c. 4, sayı 90, s. 4; yıl 2 (11 Aralık 1947), c.5, sayı 97, s. 4; yıl 2 (8 Ocak 1948), c. 5, sy. 101, s. 4; Münir Hayri Egeli, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*, İstanbul 1959, 74-77; Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi, İstanbul 1998, 170, 194-195.

⁶ Karabekir, a.g.e., 159; Mumcu, a.g.e., 94.

⁷ Harf inkılabını değerlendiren Sherrill şunları söylemektedir : "Bu inkılapla Atatürk, Türk milletini İslam medeniyetinden ve o medeniyetle yoğrulmuş Doğu kültüründen koparıp, yeni bir medeniyete, Batı medeniyetine bağlamış oluyordu. Nitekim o dönemlerde TBMM'ye başkanlık yapan Kazım Özalp Paşa, bu değişikliğin bir reformdan daha ileri bir anlam taşıdığını söylüyor ve "bu, bir kültürden diğer bir kültüre geçiştir" diyordu" (Charles H Sherrill, *Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. A.İlgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, ts., 206).

kurumları birleştirildi (*tevhid-ı tedrisat*); dilde Türkçeleştirmeye gidildi; hukuk sisteminde, kılık kıyafet alanında, ticaret ve iktisat sahasında ve daha başka konularda pek çok değişiklik ve yenilik yapıldı. Yine bu paralelde Türk dilinde sadeleştirmeye gidildi; Arapça ve Farsça kökenli kelime ve terkiplerin büyük bir kısmı dilden çıkarıldı; bunların yerine ya yeni kelimeler uyduruldu veya bunların Batı dillerindeki kullanımları benimsendi. Arapça eğitim veren bütün medrese ve diğer eğitim kurumları kapatılarak, bunların yerine yalnızca Latin harfleriyle ve Batı tarzında eğitim yapan okullar yaygınlaştırıldı.⁸

İşte ibadetlerin dilinin değiştirilmesi de bu çerçevede yapılmış; Arapça dua ve ibareler yerine bunların Türkçelerinin konulması esası getirilmiştir. Atatürk, diğer alanlarla ilgili yaptığı yenilikleri ve değişiklikleri başarılı bir şekilde uyguladıktan ve halkın bunlara uymalarını sağladıktan sonra, Batılılaşma hareketinin son adımı olarak dini hayattaki değişikliklere girişti.⁹

A – Cumhuriyet Dönemindeki Girişimler

Yaklaşık altıyüz yıl Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında hüküm süren tarihin en önemli devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tutması üzerine, Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde bir Milli hükümet oluşturulmuş, büyük mücadeleler sonucu yeni Türkiye Devletinin kurulması başarılmıştır. Devletin başına geçen Mustafa Kemal, 1923 yılında Cumhuriyet ilan etmiş, böylece yeni devletin adı Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Yeni Cumhuriyet, "Batılılaşma"yı, en temel ilke olarak benimsemiş ve bu doğrultuda pek çok reformlar yapmıştır. Nitekim yukarıda bunlara temas

⁸ Geniş bilgi için bkz. Oman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matb.İstanbul: 1977, VI/1752-1771; Cemal Şener, *Anadilde İbadet Türkçe İbadet*, Ant yay., İstanbul 1998, 21.

⁹ Şüphesiz bu girişimlerin Osmanlılar dönemine, özellikle de Osmanlıların son dönemlerine dayanan bir arak planı vardır. Fakat daha önce "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi - Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-" adındaki makalede bunlar işlendiği için burada üzerinde durulmayacaktır. Geniş bilgi için bkz. Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 2006, sayı 14, ss. ()

edildi. Yapılan devrimlerin bir devamı ve inkılâpların son halkası olarak din alanında da reform düşünülmüştür. Hassas bir konu olmasından dolayı din reformu, diğer tüm reformlardan sonraya bırakılmıştır. Bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren bazı girişimlerin olduğu görülmektedir. Aşağıda bunları vereceğiz.

1 – Atatürk Dönemi

a - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Girişimleri

Cumhuriyetin hemen öncesinden başlayıp, Cumhuriyetin ilk yıllarında devam eden yoğun bir Kur'an tercümesi faaliyeti vardı. Bilhassa Batıdaki milliyetçilik cereyanının etkisiyle başlayan Kur'an'ı Türkçe'ye çevirme yönündeki bu hummalı çalışmaları yapanların ne yazık ki büyük bir kısmı ehil kimseler değildi. Bu yüzden yapılan Kur'an çevirileri etrafında ciddi tartışmalar yapılıyor, hatta bazı basın organları yeni hükümeti bu işe el atmaya davet ediyordu. İşte bunun üzerine Meclis, halkın dini mevzuları Türkçe olarak ve daha doğru bir şekilde anlamalarını sağlamak için bu işe el attı. Bu maksatla, İslam dininin temel kitabı olan Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in sözlerini toplamış olan ve en güvenilir hadis kitabı olarak kabul edilen Sahih-i Buhari'yi ehil kişilerce Türkçe'ye aktararak şerh ve tefsir edilmesini kararlaştırdı. Meclis, Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye çevirmek için o dönemin en ehliyetli kişilerinden biri olan ve o günlerde Mısır'da yaşayan Mehmet Akif Ersoy'u (v. 1936); Kur'an'ın tefsiri için yine alanının en önemli isimlerinden biri olan Muhammed Hamdi Yazır'ı (v. 1942) ve Sahih-i Buhari'nin tercüme ve şerhi için de yine en muteber isimlerden biri olan Ahmed Naim Efendi'yi (v. 1934) seçmişti. Meclis bu girişimiyle temel dini referansların Türkçe'ye aktarılmış hallerinin okunmasını sağlayarak din alanında Türkçenin yaygınlaşmasını temin yönünde büyük bir adım atmayı hedeflemişti.

Ancak aşağıda işaret edeceğimiz gibi Göztepe camiinde, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde ve benzeri yerlerde namazda Kur'an'ın Türkçe tercümesini okuma yönünde meydana gelen gelişmeleri haber alan Akif, kendi yaptığı tercümenin bu maksatla kullanılacağından endişe duyacaktır. Bu

yüzden, büyük önem verdiği, üzerinde hassasiyetle durduğu tercümesinin, daha önce yapıp, Diyanet İşleri Riyasetine teslim ettiği kısımlarını, esaslı düzeltmeler yapacağı bahanesiyle geri isteyecek, yazılar eline geçince de Diyanet Riyasetiyle yaptığı mukaveleyi feshedecek ve avans olarak aldığı bin lirayı Hamdi Efendi'ye gönderecektir.¹⁰ Akif'in bu şekilde tercümeden vazgeçmesi üzerine, tercüme işi de tefsir görevi verilen Muhammed Hamdi Yazır'a tevdi edilir. Hamdi Yazır uzun süren çalışmalar sonunda hem tercüme, hem de tefsiri tamamlar ve **Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir** adıyla 1935 yılında bastırır.

Kur'an tercümesi için Akif'in düşünülmüş olması onun halk nazarında büyük bir itibara sahip olmasındandır. Esasen o, başta İstiklal Marşı olmak üzere yazdığı birçok şiir ve kitabıyla halk nezdinde büyük bir değer kazanmıştı.

b – Göztepe Camii İmamının Girişimleri

O dönemin en mühim simaları olan bu zatlar, Meclisin kendilerine tevdi ettiği görevi samimiyetle yerine getirmeye çalışırken, İstanbul'da bulunan Göztepe Camii'ndeki bir hadise, gündeme bomba gibi düşmüş ve zihinleri hayli meşgul etmiştir. Sözü geçen caminin imamı aynı zamanda müderris olan¹¹ Cemaleddin Efendi (v. 1964), 19 Mart 1926 tarihinde, o yılın Ramazan ayının ilk Cuma gününde, hutbeyi tüm ayet ve dualarıyla Türkçe okur; arkasından Cuma namazını tüm sure, dua, tesbih ve tekbirleriyle Türkçe kıldırır; selamı bile Türkçe verir. Hoca Efendi, ilk rekâta Fatiha ve Asr, ikinci rekâta ise Fatiha ve

¹⁰ Bkz. Eşref Edip, *Mehmed Akif Hayatı Eseleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İst. 1962, I/188-193; Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul 1990, 145; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, İFAV yay., İstanbul 1989, 64; Hidayet Aydar, "Mehmed Akif ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi", *İlmi Dergi Diyanet*, cilt 32, sayı 1 (Ocak-Şubat-Mart 1996), 48-49.

¹¹ Süleyman Ateş, *Yeniden İslama I*, Kur'an Okulu Yay., İstanbul 1997, 285; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 58, dipnot 1; ay. mül., *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*, Kitabevi, İstanbul, 1999, 55. Cündioğlu burada, Cemaleddin Efendi'nin, Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne kaydolduğunu, imtihanları vererek "dersiam" olduğunu ve Ayasofya Camiinde uzun süre muhtelif dini dersler verdiğini belirtmektedir.

İhlâs surelerinin Türkçelerini okur. Bunun üzerine cemaatin bir kısmı namazı terk eder ve Hocayı Üsküdar Müftülüğüne şikâyet eder. Bazıları Hocaya tehditvari mektuplar bile yazar.¹² Müftülüğün durumu Diyanet İşleri Riyasetine bildirmesi üzerine Riyaset, Atatürk tarafından bu göreve getirilen dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi başkanlığında toplanır; durumu inceler, 23 Mart 1926 tarih ve 743 sayılı kararı ile Hocayı görevden alır.¹³ Basın, olayın vukuundan iki hafta sonra haberdar olur. Vakit gazetesi, 6 Nisan 1926 tarihli nüshasında olayı manşetten "Münevver Bir Hocamız Türkçe Namaz Kıldırır: Allah Büyük!" diyerek verir. Hoca'nın namazda okuduğu surelerin Türkçelerini veren gazete, ayrıca konuyla ilgili olarak Hocayla yapılmış bir röportajı da yayımlar. Bunu yaparken Ebû Hanife'nin fetvasına dayandığını, ayrıca böyle bir fetva olmasa da aklen ana dil ile ibadet etmeyi gerekli gördüğünü belirten Hoca, mülakatta, "Türkün dini gibi dili de vardır. Allah hangi milleti kusursuz yaratmıştır da Türkü -haşa- kusurlu yaratmıştır? Ne çare ki, asırlardan beri Türkün başı, dinî, dünyevî iki türlü kapitülasyonla derttedir. Türk, çok şükür başını dünya kapitülasyonlarından kurtardı; din kapitülasyonundan da kurtarmanın zamanı gelmiştir" der.¹⁴ Halk için kolay olan ne ise onu tercih ettiğini, cemaati nefret ettirip azaltmaya değil, sevdirep çoğaltmaya çalıştığını, "Türk dilinde ibadet olmaz" demenin, Allah'a ve Muhammed'e bühtan olduğunu iddia eden Cemalettin Hoca şunları da söylemektedir: "Ben o kanaatteyim ki, camilerimiz bu eski şekli korudukça, ileride kapıları kapanacaktır. Nasıl ki

¹² Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 64-65; Halil Altuntaş, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1998,107; Gotthard Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (Çev. H.Örs), Bilgi Yay., Ankara 1972, 44; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Döneminde Din Devlet İlişkileri*, Ankara ts., II/63-64. Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, İzmir 1995, 214; Hulki Cevizoğlu, *Türkçe İbadet*, Beyza yay., İstanbul 1998, 201-204.

¹³ Mehmet Nuri Yılmaz, "Türkçe İbadet Üzerine Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın Basın Açıklaması", *Diyanet Aylık Dergi*, (Ocak 1998), sayı 85, sy. 5; Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 64-65; Altuntaş, a.g.e., 106. (Altuntaş, "660/55 numaralı kararlar" diyor).

¹⁴ *Vakit Gazetesi*, 6 Nisan 1926, s. 2.

Hıristiyanlık içinde bir Protestanlık zuhur etmişse, Müslümanlık içinde de musaffâ (arı duru) bir Müslümanlık lazımdır."¹⁵

Esasen Cemalettin Hoca bu tarihten bir yıl önce yazdığı bir yazıda da Türkçe ile ibadetten yana olduğunu belirtmişti. Nitekim 1 Nisan 1925 yılında yayınlanan yazısında, Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi kararını veren hükümeti övdükten sonra, namazlarda Türkçe kıraatin olabileceğini savunmuştu.¹⁶

Haber daha sonra da Vakit ve diğer gazetelerin köşe yazarları tarafından değerlendirilir. Vakit gazetesinin yazarlarından Mehmed Asım, 7 Nisan 1926 günü yazısında, "eğer imama uyanlar, ondan Türkçe okumasını istiyor ve o şekilde namaz kılmak istiyorlarsa, buna mani olmamak gerekir" der.¹⁷ 8 Nisan 1926 tarihli İkdam gazetesinde Ahmed Cevdet de benzer görüşler serdeder; resmi olmayan imamların, cemaatin isteği ile namazları Türkçe kıldırabileceklerini, ancak resmi imamların böyle davranmalarının doğru olmadığını söyler.¹⁸ 11 Nisan 1926 tarihinde ise Ahmed Ağaoğlu (v. 1939) aynı konuya temas eder. Cemalettin Hoca'yı savunan ve onu dini geliştirmeye hizmet eden münevver bir hoca olarak tanıtan Ağaoğlu ayrıca, Cemalettin Hoca'nın bu davranışına karşı çıkanları "yobaz", "gerici" gibi sıfatlarla itham eder ve namazda Türkçe Kur'an'ın okunmasını ister.¹⁹ Ağaoğlu, Batı medeniyetinin ezici gücü karşısında diğer medeniyetlerin yaşama şansının kalmadığı;

¹⁵ *Vakit Gazetesi*, 6 Nisan 1926, s.2. Ayrıca Bkz., Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 65-66 (Haberin ve mülakatın tümü de bu eserde sayfa 215-218'de mevcuttur); Altuntaş, a.g.e., 87.

¹⁶ Mehmed Cemaleddin, "Halkın Fitrat-ı Dinine Doğru: Kur'an'ın Tercümesi ve Sahib-i Mezhebimiz İmam-ı Azam", *İctihad Dergisi*, 1 Nisan 1925, sene 20, sayı 177, sayfa 3541-3543. Ayrıca bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 56-57. (Cemalettin Hoca'nın makalesinin tam metni için bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 187-190).

¹⁷ Bkz. Mehmed Asım, "Namazda Türkçe", *Vakit Gazetesi*, 7 Nisan 1926. Yazının tümü için bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 224-226. Ayrıca bkz. Cevizoğlu, a.g.e., 206.

¹⁸ Bkz. Ahmed Cevdet, "Medeniyetin Bazı Levazımı Vardır", *İkdam Gazetesi*, 8 Nisan 1926. Yazının tümü için bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 227-228; Cevizoğlu, a.g.e., 205.

¹⁹ Ahmet Ağaoğlu, "Türkçe Haram Lisan mıdır", *Milliyet Gazetesi*, 11 Nisan 1926; Yazının tümü için bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 229-231; Ergin, VI/1932-1933. Ayrıca Bkz. Altuntaş, a.g.e., 106-107; Cevizoğlu, a.g.e., 207.

dolayısıyla bütün kurumlarıyla birlikte yeni Cumhuriyetin Batıya yönelmesi gerektiği hususu üzerinde durur.²⁰ Abdullah Cevdet de "Tanrıya İlk Defa Türkçe Söyleyen İmam" adlı yazısında Hocayı sitayişle över ve destekler.²¹ Haşim Nahit Erbil (v. 1959), Ubeydullah Efendi²² ve benzeri zevat da yayınladıkları makalelerde, ibadetlerin Türkçe yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Bunlar, kişinin namazında kendi lisanı ile münacatta bulunması gerektiği görüşü üzerinde dururlar. Bütün bu zevat söz konusu argümanlara dayanarak ibadetlerin Türkçeleştirilmesini savunur, buna karşı çıkanları da "yobaz ve bağnaz" olmakla suçlarlar.²³ Türkiye'deki bu gelişmeleri 1 Nisan 1928 tarihinde bulunduğu Berlin'den Mısır'da çıkan **el-Ahbaru'l-Mısriyye** gazetesine değerlendiren Şekîb Arslan (v. 1946), Cemalettin Hoca'nın bunu hükümette bulunan Halk Fırkasının emriyle yaptığını yazar. Arslan'a göre Ankara hükümetinin bu icraatının ardından, namazdan secde ve rükûun kaldırılması, arkasından namazın tek vakte, hatta sadece Cuma namazına indirgenmesi gelecek...²⁴

Cemalettin Hoca'nın bu tutumuna diğer görevliler destek vermez. Bununla birlikte Ali Rza Sağman'la ilgili de bir olayın gerçekleştiği söylenmektedir. Mahir İz'in verdiği bilgiye göre, Ali Rıza Sağman, Yerebatan Camiinde namazda Türkçe olarak Kur'an-ı Kerim mealini okumuş, ancak hoca "Selam verince, arkasında cemaat kalmadığını görmüştür."²⁵ Bu gelişmeler üzerine Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi, 3 Mayıs 1926 tarihinde bir açıklama yaparak, Türkçe'ye tercüme edilmiş olan meallerin Kur'an'ın yerini tutmadığını,

²⁰ Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Osmanlılar*, (Heyet; Redaktör : H.Dursun Yıldız), Kombassan yay., İstanbul 1989, XII/64.

²¹ Abdullah Cevdet, "Tanrıya İlk Defa Türkçe Söyleyen İmam", *İctihad Dergisi*, 15 Nisan 1926. (Yazının tümü için bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 219-223).

²² Konuyla ilgili bir makalesi için Bkz. Ergin, a.g.e., V/1965-1967; Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 43-44.

²³ Bkz. Ergin, a.g.e., V/1965-1967.

²⁴ Bkz. Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 73-75. Haberin tümü için aynı eser, 238-241.

²⁵ İz, a.g.e., 144.

binaenaleyh onlarla kılınan namazların sahih olmadığını açıklar.²⁶ Bu mesele böylece bir süre kapanır.

c – Darülfünun İlahiyat Fakültesinin Girişimleri

Göztepe Camiinde ortaya çıkan bu hadiseden bir süre sonra yine İstanbul'daki bir kurumda, İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesinde ibadetlerde reform yönünde bir girişim görülür. Esasen konuyla ilgili tartışmalar zaman zaman muhtelif mahfillerde yapılmakta idi. Hatta hükümetin de ibadetlerde reform yapılmasından yana olduğu ve bu konuda İlahiyat Fakültesinden bir şeyler yapmalarını beklediği şeklinde düşünceler serdediliyordu. Bunun üzerine o günlerde Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi hocalarından biri olan İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, bu düşünceden hareketle, dini hayatın reforme edilmesi konusunda geniş bir rapor hazırlar ve dekanlığa sunar. Fakültenin dekanlığını vekâleten yürütmekte olan M. Fuad Köprülü, içinde bu raporun da bulunduğu bazı maddelerden oluşan bir gündemle toplanmaları için fakültenin hocalarına yazı gönderir. Bu yazı üzerine 18 Haziran 1928 tarihinde, aralarında ilahiyatçılar yanında psikoloji, pedagoji ve felsefe profesörlerinin de yer aldığı Fakülte hocaları toplanırlar. Bunlar, İslam dininde reform ve modernleşme sorununu uzun süre aralarında tartışırlar. Ama bir neticeye varmazlar ve daha sonra yeniden görüşmek üzere dağılırlar. Buna rağmen 20 Haziran 1928 tarihli Vakit gazetesi, elde ettiği bu raporun bir nüshasını Fakülte hocalarının ortak raporu şeklinde yayımlar.²⁷ Olayın bu şekilde basına aksetmesinden alınan Fakülte hocaları, bir daha toplanmazlar. Rapor da onların ortak kanaatiymiş gibi algılanır. Ama o zamanki siyasal konjonktür gereği bu konuda herhangi bir beyanda da bulunmazlar.²⁸ Yusuf Ziya Yörükân ve Şerafettin Yalıtıkaya, çok sonraları söz konusu raporun şiddetli bir şekilde eleştirilmesi üzerine, kendileriyle yapılan röportajlarda olayın bu şekilde

²⁶ Beyanat için bkz. 3 Mayıs 1926 tarihli *İkdam*, *Cumhuriyet*, *Son Saat*, *Vakit* gazeteleri; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 59; Altuntaş, a.g.e., 108; Cevizoğlu, a.g.e., 207.

²⁷ Bkz. *Vakit Gazetesi*, 20 Haziran 1928; Ergin, a.g.e., V/1964.

²⁸ Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 80-83.

geliştiğini kaydederler. Hatta onların verdiği bilgilere göre olay, Atatürk'ün ve hükümetin iradesinin dışında gelişmiştir. Nitekim onların belirttiğine göre olayı duyan Mustafa Kemal, Darülfünun'un rektörünü arayıp ona serzenişte bulunmuş ve olay hakkında ondan bilgi almıştır.²⁹ Esasen bundan olacak ki, daha sonra basında bu konuda herhangi bir şey yazılmaz.³⁰

Diğer bazı kaynaklarda ise, olayın hükümetin bilgisi dâhilinde gerçekleştiği, Fakülte hocalarının da böyle bir talep üzerine toplandıkları yazılır. Buna göre İstanbul Dârülfünun İlahiyat Fakültesi hocaları, dinde reform konusunu görüşmek ve Üniversite kanalıyla Milli Eğitim Bakanlığına tekliflerde bulunmak üzere, Prof. Mehmet Fuat Köprülü başkanlığında bir komisyon kurar. Yukarıda geçtiği gibi komisyon, dinde reform çalışmalarını görüşüp tartışır ve 20 Haziran 1928'de raporunu tamamlayarak yayımlar.³¹ Raporda dinin de diğer toplumsal kurumlar gibi, içtimai hayatın gereklerini karşılaması ve bilimsel esaslar üzerinde yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilir. Bu amacın sağlanması için komisyon tavsiyelerini dört başlık altında sıralar. Bunlar "ibadet şekli", ibadet dili", "ibadetin niteliği" ve "ibadetin düşünce yanı"dır. İlk başlık altında camilere sıra konulması ve halkın buralara ayakkabılarıyla girmelerinin sağlanması istenir. İkinci başlık altında ise, bütün dua ve hutbelerin Arapça değil, ulusal dilde olması gerektiği belirtilir. Raporda camilere enstrümanların sokulması ve ibadetlerin ahenkli bir müziğin eşliğinde

²⁹ "Dini İnkılap ve Islahat Hakkında", *İslam – Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, yıl 1947, II/73; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V/1964; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Kitabevi 3. baskı, İstanbul 1997, II/67670-672; Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 83-84.

³⁰ Ergin, a.g.e., V/1964.

³¹ Bkz. Ergin, a.g.e., V/1935-1936; Bernard Lewis, *Modern Türkiyenin Doğuşu*, Ankara 1993, 410; Jaeschke, a.g.e., 40-42; *Sebilurreşad*, XI; sayı 267, sayfa 258-259; Seyyid Abdullatif, *Kur'an'ın Zihni İnşası*, (Çev. M. Kürşat Atalay), İstanbul 1995, 128 (Dönemin Amerika Dış Görevler Komiserliği Bürosu Yayınlar Bölümü İstanbul Başkanı John Kingsley Birge'nin *Modern Dünya'da İslam* adlı kitabının *Modern Türkiye'de Din*, s. 44'ten naklen); Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 60-61; Cevizoğlu, a.g.e., 208.

yapılması gerektiği de tavsiye edilir.³² Komisyonun tavsiye ettiği hususlardan sadece ibadetin dili üzerinde durulur, diğerleri baştan itibaren iltifat görmez.³³

Yukarıda komisyon üyelerinin rapor üzerinde tartışmalar yaptıklarını belirtmiştik. Raporun tümü hakkında olmasa bile burada üzerinde durmakta olduğumuz Türkçe ibadet konusunda üyelerin çoğunun aynı kanaatte olduğu, yani ibadetlerin Türkçe yapılmasından yana oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim o zaman hazırlanan rapora muvafakat etmediği belirtilen³⁴ Fakülte hocalarından Şerafettin Yaltkaya'nın (v. 1947), 1934 yılında Türkçe Kur'an'la namaz kılınabileceği yönünde bir rapor hazırladığı görülüyor.³⁵ Esasen bu fikir, 1913 yılında da Şerafettin Yaltkaya tarafından ileri sürülmüştü.³⁶

Hükümetçe kendisine Kur'an'ı tefsir ve tercüme etme görevi verilen Muhammed Hamdi Yazır'ın hazırladığı tefsirin baş kısımlarına Türkçe ile namaz kılınamayacağını yazması üzerine³⁷, hükümetin Yaltkaya ve İzmirli İsmail Hakkı'dan bu konuda bir rapor hazırlamalarını istediği belirtilir. Yaltkaya ve İzmirli, "Kur'an'ın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okuma" başlığı ile 5 Mart 1934 yılında hazırladıkları raporda bilhassa Hanefi fıkının kaynaklarına dayanarak ibadetlerin Türkçe olmasının zarureti üzerinde durmuşlardır.³⁸

İzmirli İsmail Hakkı (v. 1946) daha başka vesilelerle de Arapça'dan başka bir dilde ibadet yapılabileceğini söylemiştir. Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767),

³² Lewis, a.g.e., 410; Jaeschke, a.g.e., 40-42; *Sebilurreşad*, XI; sayı 267, sayfa 258-259; Abdullatif, a.g.e., 128 (Birge'nin *Modern Dünya'da İslam* adlı kitabının *Modern Türkiye'de Din*, s. 44'ten naklen); Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 60-61.

³³ Lewis, a.g.e., 411; Cevizoğlu, a.g.e., 208 (Başak Ocak Geç, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşme Sürecinde Dinde Ulusal Dil Sorunu*, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 1994'ten naklen).

³⁴ Ergin, a.g.e., V/1964; Cevizoğlu, a.g.e., 208-209.

³⁵ Bkz. Ergin, a.g.e., V/1936.

³⁶ Bkz. Ergin, a.g.e., V/1936.

³⁷ Bkz. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayın Dağıtım, İstanbul ts., I/35. Ayrıca bkz. Ergin, a.g.e., V/1935.

³⁸ Ergin, a.g.e., V/1936; Ceylan, a.g.e., II/303-306.

Kur'an'ı manadan ibaret gördüğünü anlatan İzmirli, bu konuda onun delillerini serdeder ve açıklar. İmam Ebû Yûsuf (v. 182/798), İmam Muhammed (v. 189/804), Ebûbekir er-Râzî (v. 370/980) ve daha başka Hanefî âlimlerin bu konudaki görüşlerini anlatan müellif, İmam Ebû Hanîfe'ye göre "namazda Arapça'dan başka bir dil ile Kur'an okunsa, tekbir getirilse, bütün bunlar câizdir ve kılınan namaz makbuldür" der.³⁹ İzmirli'nin bu görüşleri, onun ünlü Kur'an tercümesi **Maani-i Kur'an**'ın mukaddimesinde de özet halinde geçmektedir.⁴⁰

Dârülfünun İlahiyat Fakültesine nisbet edilen raporu hazırlayan kişi olarak bilinen İsmayil Hakkı Baltacıoğlu (v. 1978) da ibadetlerin Türkçe olarak yapılmasından yanadır. Esasen raporda dile getirilen hususların aynısını, 15 Mayıs 1928 tarihli **Milî Mecmua** adındaki dergiye verdiği demeçte dile getirmiştir. Baltacıoğlu burada ibadetlerin ana dilde, yani Türk diliyle olması gerektiğini savunur. Ergin, Baltacıoğlu'nun vermiş olduğu bu beyanata bakarak, Fakülte hocaları adına hazırlanan raporun onun tarafından kaleme alındığını söylemektedir.⁴¹

Rapora imza atan hocalardan Yusuf Ziya Yörükân da, 1928 yılında tab edilen ve Maarif Vekâletince ilkokulların beşinci sınıfları için ders kitabı olarak kabul edilen **Dinimiz** adlı kitapçığında, "Bütün Müslümanların kalbi ve vicdanı birdir. Herkes kendi dili ile Allah'ına ibadet eder... Şüphesiz ki bir insan kendi dili ile Allah'a ibadet ederse büyük bir zevk duyar. Cenab-ı Allah hiçbir milleti, diğer millete; hiçbir lisanı diğer bir lisana tercih etmez... Aynı zamanda insanın kendi dili ile ibadet etmesi, daha samimî ve daha ciddî olduğu için tesiri fazla olur"⁴² diyerek ibadetlerin Türkçe ile yapılmasından yana olduğunu belirtir.

³⁹ Sabri Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, 135-138.

⁴⁰ Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Maani-i Kur'an*, Ankara 1927, mukaddime (Osmanlıca). Ayrıca bkz. Mustafa Çetin, *İzmirli İsmail Hakkı'nın "Maani-i Kur'an" Adlı Eseri*, *İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum İzmir 24-25 Kasım 1995)*, (Yayına Haz. M. Şeker – A.B. Baloğlu), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996, 37; Altuntaş, a.g.e., 94-95.

⁴¹ Ergin, a.g.e., V/1963.

⁴² Sadık Albayrak, *Şerâitlen Laikliğe*, İstanbul 1977, 342 (Yusuf Ziya, *Dinimiz*, İstanbul 1928, 77-78'en naklen).

Yörükân, **Müslümanlık** adlı eseri ile **İslam Dini** adındaki eserlerinde de namazda okunan duaların Türkçe olmasının lüzumu üzerinde durur. Ona göre, bir insana anlamadığı bir dil ile hitap etmek mantıksızdır. Arapçayı iyi bilmeden Arapça lafızlarla dua edip ayet okuyanın, hatta “Allahu ekber” diyenlerin bile çok yanlışlıklar yaptığını söyler. “Bunu önlemek için mutlaka bunları Türkçe okumalıyız. Bir insan ne istediğini bilmedikçe, söylediği dua olmaz; oysa Türkçe olarak ve ne dediğini bilerek söylerse, hem bu gerçek dua olur, hem de bundan onun ruhu haz duyar” diyor. Yörükân’a göre buna karşı çıkmak, Müslümanları cehalete ve taassuba sürüklemek demektir.⁴³

Döneminde Adliye Vekilliği de yapmış olan ünlü hukukçulardan Seyit Bey (v. 1924); daha çok Şeyh Muhsini Fani müstear adını kullanan Hüseyin Kazım Kadri (v. 1934); Kazak Türklerinden olan Musa Carullah Bigiyef (v. 1949); Ömer Fevzi Mardin (v. 1953) gibi zatların da ana dilde ibadetten yana oldukları ve bu yönde görüş beyan ettikleri belirtilmektedir.⁴⁴ Bunlardan Musa Carullah'ın, Finlandiya'daki Müslümanlara⁴⁵, Kur'an'ı Fince'ye çevirip, kendi ana dilleriyle namaz kılabilirlerlerine dair fetva verdiği, onların da namazlarını Fince'ye çevirdikleri Kur'an'la kıldıkları iddia edilmektedir.⁴⁶

d – Mustafa Kemal Atatürk'ün Girişimleri

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra, yukarıda da belirtildiği gibi yeni devletin felsefesi doğrultusunda bazı inkılâplar yapmıştır.

⁴³ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlık*, Diyanet İşleri Başk. Yay., Ankara 1961, 184-185; Yusuf Ziya (Yörükân), *İslam Dini*, Üçüncü Kitap, Beşinci Sınıf Ders kitabı, Amedi Matb. İstanbul 1927, 53-54 (Osmanlıca).

⁴⁴ Bkz. Kutay, *Anadilde İbadet 2*, İstanbul: Aksoy yay. , 427-429; Yaşar Nuri Öztürk, *Anadilde İbadet Meselesi*, 4. baskı, İstanbul 2002, 49-50.

⁴⁵ Bunlar için bkz. Bülent Bayraktar, “Finlandiya Türkleri”, *III. Uluslar arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Türk Dünyasında Sosyal Bilimler : Kuram, Yöntem ve Uygulama*, 05,09 Haziran 2005 Cclalabat Kırgızistan, 1/63-71.

⁴⁶ Bkz. Kutay, *Türkçe İbadet: dini anlayabilmenin, gerçek müslüman olabilmenin ve de laikliği, demokrasiyi çağdaşlığı koruyabilmenin tek yolu*, 1, İstanbul 1998, 159; Öztürk, *Anadilde İbadet*, 50-51.

Yapılan devrimlerin bir devamı ve inkılâpların son halkası olarak din alanında reform düşünülmüştür. Artık dinde de reform yapmanın zamanının geldiği düşünülmüş olacak ki yine Türkçe ibadet meselesi kızıştırılmış ve ülkenin bir numaralı sorunu haline getirilmiştir. Zaman zaman çeşitli mahfillerde Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi ve ibadetlerin Türkçe olarak yapılması hususu münakaşa edilir olmuştur. Mevzuyla ilgili tartışmalar gittikçe büyür. Bunun üzerine hükümet bu işe el atar. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk konuyla yakından ilgilenir.⁴⁷ Özellikle 1931-1932'li yıllarda bu yöndeki çalışmalar, Mustafa Kemal'in denetiminde yapılmaya başlanır. Esasen Atatürk ibadetlerin anadilde olmasından yanaydı.⁴⁸ Nitekim bizzat kendisi tarafından yazılmış olan elyazılarında, ibadetlerin anadilde yapılmamasından şikâyetle şunları söylüyordu: "...Bununla beraber, Allah'a kendi milli lisanıyla değil, Allah'ın Arap kavmine gönderdiği Arapça kitapla ibadet ve münacatta bulunacaktı. Arapça öğrenmedikçe Allah'a ne dediğini bilmeyecekti..."⁴⁹ Yine Atatürk, Arapça ile ibadet edilmesine kızgınlığını ifade ederken, "insan anasına nasıl anadiliyle hitap ediyorsa, Allah'ına da anadiliyle hitap etmelidir" demiştir.⁵⁰ Mustafa Kemal, İstiklal Mücadelesine başladığı dönemlerde bir gün kendisine gelen ve, "Paşam!... Bizim Hoca milletvekilleri halka davamızın dini dayanaklarını ispat için Arapça dua okuyacaklar. Halk bir şey anlamayacak. Acaba bu duaların Türkçe'sini hazırlayıp vermemiz daha doğru olmaz mı?" diyen Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'e şöyle der: "Sen tasalanma Hamdullah... Onlar Arapça okusalar da Türkçe düşünürler... Bekle! Mevzuu temelinden halledeceğimiz günler gelecek..."⁵¹ İşte artık o gün gelmiştir ve artık dinde inkılâp yapmanın zamanıdır. Atatürk, bunun için öncelikle tekbir, ezan, kamet ve salaların Türkçeleştirilmesini ister. Bizzat kendisi, 1932 yılının

⁴⁷ Bkz. Karabekir, a.g.e., 159; Mumcu, a.g.e., 94; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 73-80.

⁴⁸ Şener, a.g.e., 81-87; Jachscke, a.g.e., 48; Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 47-54.

⁴⁹ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, 365. Ayrıca Bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 188-191.

⁵⁰ Şener, a.g.e., 82-83.

⁵¹ Kutay, *Anadilde İbadet I*, 255; Öztürk, *Anadilde İbadet*, 74.

Ramazan ayında “münevverler” dediği bazı hocaları seçip, Dolmabahçe’ye çağırır, onlara ezanı, tekbir ve kameti Türkçeye çevirmelerini söyler.

aa – Milli Din Projesi

Atatürk, yukarıda işaret edildiği gibi çevresinde bulunan arkadaşlarının çoğunun, İslam dinini tamamen bırakmalarını teklif etmelerine rağmen, Türklerin Müslüman olarak kalmalarını tercih etmiştir. Ancak, bu Müslümanlık, şu ana kadar yaşanmakta olan ve Arapların anlayışıyla şekillenmiş olan Müslümanlık olmayacaktı; sadece Türklere has bir Müslümanlık olacaktı. Bunun için İslam’ı Türkleştirmek, başka bir ifadeyle “milli din” haline getirmek gerekiyordu. Atatürk bu maksatla Dr. Reşit Galip’e görev verir; o da bu doğrultuda bir proje hazırlar. Galip, projesine “*Müslümanlık: Türk’ün Milli Dini*” adını verir.⁵² Bu projede, özellikle Müslümanlığın bir Türk dini olduğu, ibadetin Allah ile kul arasında olduğu, bunun dilinin her kişinin anadili olması gerektiği üzerinde durulur.⁵³

Ancak Atatürk, büyük gayret göstermesine rağmen İslam’ı, Türklerin milli dini haline getirmeyi başaramaz. Onun bu özlemi daha sonraları da dile getirilir. Bu özlemi dile getirenlerden biri Besim Atalay’dır. Atalay, İran’ın Müslümanlığı milli bir din haline getirdiğini belirtiyor. Onun iddiasına göre Toska Arnavutları da Müslümanlığı milli bir şekle sokmuşlardır. Avrupa’da da Hıristiyanlık millileştirilmiştir. O halde Türkler de bunu yapabilmeli ve kendilerine has bir Müslümanlık oluşturmalarıdır.⁵⁴

bb - Türkçe Kur’an Okuma ve Tekbir Getirme

Atatürk, “milli din” projesini gerçekleştirmeye, Kur’an’ı camilerde cemaate Türkçe olarak okutmakla başlar. Bunun için hafız Yaşar Okur’a görev verir ve ona Cemil Said’in tercümesinden seçeceği pasajları halka okumasını

⁵² Egeli, *Atatürk’ün Bilinmeyen Hatıraları*, 74-77. Ayrıca bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur’an*, 170, 194-195.

⁵³ *Atatürk ve Din*, (Derl. Sadi Borak), Anı Yay., İstanbul 1962, 67-69; Şener, a.g.e., 83-84.

⁵⁴ Besim Atalay, *Türk Dili ile İbadet*, Nebioğlu yay., İstanbul 1962, 42-43.

söyler.⁵⁵ Okur da 22 Ocak 1932 tarihinde Cuma günü Yerebatan Camiinde cemaate Arapça'sının ardından Yasin suresinin Türkçesini okur. Ayrıca Türkçe dua eder ve duasında yeni kurulan Cumhuriyetin ilelebet yaşamasını, onu kuranların başarılı olmalarını diler.⁵⁶ Bundan sonra Atatürk, diğer bazı hocaları görevlendirir, onlar da camilerinde halka Türkçe Kur'an okurlar.⁵⁷ 29 Ocak 1932 günü Sultanahmet Camiinde toplanan büyük kalabalığa da, sekiz ayrı hafız Türkçe olarak Kur'an'dan muhtelif yerler okurlar.⁵⁸ Bu konuda yapılan en büyük merasim ise yine Atatürk'ün emriyle 3 Şubat 1932 tarihinde Kadir gecesinde Ayasofya camiinde yapılır. Büyük bir kalabalığın izlediği bu programı, Atatürk de radyodan dinler. O gece aynı zamanda ilk kez tekbirler de Türkçe olarak getirilir.⁵⁹

Atatürk, daha ziyade hitabet şeklinde okunan Türkçe Kur'an aşırıların, aynı zamanda saz eşliğinde makamlı bir şekilde okunmasını da istiyordu. Bunun için Dolmabahçe'ye çağırdığı hocalara ve saz ekibine bizzat başkanlık yapıp çalışmalarına iştirak ediyor, nasıl olması gerektiği konusunda onlara fikir veriyordu.⁶⁰ Ne var ki, o zamanlar iyi bir Kur'an tercümesi olmadığı için bu çalışmalara ara verilmiş ve üzerinde ısrar edilmemiştir.⁶¹

⁵⁵ Şener, a.g.e., 85.

⁵⁶ Hafız Yaşar Okur, *Atatürk'le Onbeş Yıl : Dini Hatıralar*, Sabah Yay. İstanbul 1962, 34-35. (Yazının tümü için ayrıca bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 208-212). Ayrıca bkz. Şener, a.g.e., 85.

⁵⁷ Bkz. Sadettin Kaynak, *Hatıralar*, (*Türk Maarif Tarihi* içinde, VI/1951-1952; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an* içinde, 213-214); Ali Rıza Sağman, *Hatıralar*, (*Türk Maarif Tarihi* içinde, V/1947-1950; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an* içinde, 215-218). Ayrıca bkz. Şener, a.g.e., 86.

⁵⁸ Ergin, a.g.e., V/1951-1952.

⁵⁹ Hafız Yaşar Okur, *Atatürk'le Onbeş Yıl : Dini Hatıralar*, Sabah Yay. İstanbul 1962, 19-23. (Yazının tümü için ayrıca bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 236-238); Ergin, a.g.e., V/1951.

⁶⁰ Bkz. Kaynak, V/1951-1952.

⁶¹ Kaynak, V/1954; *Atatürk ve Din*, 76-78.

cc - Türkçe Hutbe

Osmanlılar döneminde hutbeler bütünüyle Arapça olarak ve makamla okunurdu.⁶² Mustafa Kemal, henüz Cumhuriyeti kurmadan önce hem Mecliste yaptığı bir konuşmada, hem de daha sonra Balıkesir'deki Zağanos paşa Camiinde öğle namazını müteakiben soru soran halka yaptığı açıklamalarda, minberlerin halkın feyiz menbâı olduğunu belirtmiş ve buralarda okunan hutbelerin halkın anlayacağı bir dilde ve halkın hayatıyla ilgili olması gerektiğini söylemiştir.⁶³ Ne var ki hutbeler bu açıklamaların ardından bir süre daha Arapça olarak okunmuştur.⁶⁴ 1926 yılında Göztepe Camii imamı Cemalettin Efendi, Cuma namazını tümüyle Türkçe olarak kıldırması, bu arada hutbeyi de Türkçe olarak okumuştur. 1927 yılında hutbeler, kısmen Türkçeleştirilir.⁶⁵ Atatürk, 1932 yılı Ramazan ayında başlattığı dine reform hareketlerinin bir devamı olarak hutbeyi tümüyle Türkçeleştirmeye başlar. Bunun için aynı yılın Ramazan ayının sonlarına doğru Hafız Sadettin Kaynak'ı çağırır ve ona, Cuma hutbesini tamamıyla Türkçe okumasını emreder. Ayrıca katiyen sarık sarmamasını, fraklı, başı açık ve takım elbise giymiş olarak minberde hutbe okumasını söyler. O da denilenleri yapar ve 5 Şubat 1932 tarihinde o yılki Ramazanın son Cuma namazında smokin giymiş olduğu halde, başı açık bir vaziyette minbere çıkar, hutbeyi baştan sona tüm ayet, dua ve sözleriyle Türkçe olarak okur.⁶⁶ Böylece ilk kez hutbe bütünüyle Süleymaniye Camiinde Türkçe olarak okunmuş⁶⁷ olur.⁶⁸

⁶² Manaz, a.g.e., 206.

⁶³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1989, 4. baskı, II/98-103; Atatürk ve Din, 31-32; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, İstanbul 1969, III/76; Manaz, a.g.e., 207-208. Hutbenin tüm metni için ayrıca bkz. Ergin, a.g.e., V/1943-1945; Cündioğlu, Türkçe Kur'an, 185-187.

⁶⁴ Bazı Türk cumhuriyetlerinde halen hutbeler Arapça okunmaktadır. Nitekim 2006 yılında Kazakistan ve Kırgızistan'da muhtelif camilerde kıldığımız Cuma namazlarında hutbelerin bütünüyle Arapça olarak okunduğuna şahit olduk.

⁶⁵ Manaz, a.g.e., 208.

⁶⁶ Kaynak, V/1945-1947.

⁶⁷ Manaz, a.g.e., 208-209.

dd - Türkçe Ezan

Yukarıda ibadetleri Türkçeleştirme çalışmalarına bizzat Atatürk'ün başkanlık ettiğini ve katkıda bulunduğunu yazmıştık. Tekbir ve Ezanın Türkçeleştirilmesi çalışmaları da bütünüyle onun murakabesi altında yapıldı.⁶⁹ Atatürk bunun için aralarında imam Ali Rıza Sağman'ın da bulunduğu bir imamlar gurubu seçti ve onlar ezanı Türkçe'ye çevirdiler.⁷⁰ Heyetin kararlaştırdığı Türkçe ezan şöyledir: Tanrı uludur (4 kere); Şüphesiz bilirim ve bildiririm Tanrıdan başka yoktur tapacak (2 kere); Şüphesiz bilirim ve bildiririm Tanrının elçisidir Muhammed (2 kere); Haydi namaza (2 kere); Haydi felaha (2 kere); (Namaz uykudan hayırlıdır 2 kere); Tanrı uludur (2 kere); Tanrıdan başka yoktur tapacak (1 kere).⁷¹ Aynı heyet tekbir ve kameti de Türkçeleştirir. Sonra Atatürk, hangi camilerde görev yapacaklarına dair onlara talimat verir. Bu talimat gereği ilk Türkçe ezan, 29 Ocak 1932 tarihinde Hafız Rıfat Efendi tarafından Fatih camii minarelerinden okundu.⁷² Böylece Kur'an'dan okunan aşırı, tekbir, hutbe ve ezan tamamıyla Türkçeleştirilmiş oldu. 8 Şubat 1932 tarihindeki bayram gününde bütün bunlar camilerde Türkçe olarak okundu.

Ezan, 18 yıl Türkçe olarak okunduktan sonra, Demokrat Partinin seçimi kazanmasıyla, 16 Haziran 1950 tarihinde Ramazan ayında yeniden yerini daha önce olduğu gibi Arapça ezana bırakmıştır. Bununla birlikte ezanla ilgili tartışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Hala Türkiye'de bazıları Türkçe ezanı savunmaktadır. Bunlardan bazıları zaman zaman sahneledikleri tiyatro oyunlarında Türkçe ezan okutarak özelemlerini gidermektedirler. Nitekim bir

⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı muhtelif zamanlarda hutbelerle ilgili düzenlemeler yapmıştır. Hala Türkiye'de hutbeler, (başlangıç ve sonuç kısımlarındaki ibareler hariç) özellikle halkı bilgilendirmeye yönelik kısım Türkçe olarak okunmaktadır.

⁶⁹ Bkz. Falih Rıfık Atay, "Bay Hikmet Bayur'a Cevap", *Ulus Gazetesi*, 8 Şubat 1949; Hasan Cemil Çambel, "Türkçe Ezan ve Tekbir'e Dair", *Ulus Gazetesi*, (9 Şubat 1949), s.2; ay. mül., *Makaleler-Hatıralar*, Ankara 1964, 36-37; Okur, 12-15.

⁷⁰ Ali Rıza Sağman, *Hazret-i Kur'an Radyoda Okunabilir mi?*, İstanbul 1950, 101-105, not 23; Ergin, a.g.e., V/1939-1942.

⁷¹ Manaz, a.g.e., 211.

⁷² Şener, a.g.e., 86.

tiyatro sanatçısı olan Mehmet Ege, sahnelediği üç oyununda Türkçe ezana yer vermiş ve seyircilerine Türkçe ezan okumuştur.⁷³

ee – Türkçe namaz

Yukarıda Türkçe namaz yönünde meydana gelen bazı gelişmeleri kaydettik. Mustafa Kemal Atatürk de aslında namazın anadilde kılınmasından yanaydı. Nitekim bu konudaki görüşlerine daha önce yer verdik. Daha sonra meydana gelen gelişmelerden anlaşılıyor ki, Meclisin Akif'ten yapmasını istediği Kur'an tercümesini namazda kullanmak düşüncesi var idi. Bizzat Akif buna işaret etmektedir. Nitekim o, yetkililerin bu niyetine muttali olunca, "Meğer ben Rabbime karşı ne büyük hata işliyormuşum! Ne büyük isyanda bulunuyormuşum!.. Ben dinime hizmet için, Kur'an'a hizmet için bu ağır işi üzerime almıştım. Kur'an kalkacak, benim tercümem onun yerine kaim olacak, kıyamete kadar Müslümanlar bana lanet edecek!.." demiş, çok ızdıraplı zamanlar geçirmiş, nihayet eserini yakmaya karar vermiştir.⁷⁴ Akif bu konuda Şefik Kolaylı'ya da şunları söylemiştir: "Tercüme güzel oldu, hatta umduğumdan da iyi. Lakin onu verirsem, namazda okumaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah'ımın huzuruna çıkamam ve Peygamber'imın yüzüne bakamam."⁷⁵ Bunlar gösteriyor ki, şayet Akif tercümeyi bitirip yetkililere teslim etseydi onun bu tercümesi namazlarda kullanılacaktı. Akif'in bu işten vazgeçmesi üzerine Kur'an'ı tercüme işi Hamdi Yazır'a verilir. Ne var ki o da tefsirle tercümeyi beraber yaptığından tercümenin bitmesi uzun zaman alır. Akif'in tercümesi ele geçirilmediğinden, Hamdi Yazır'ın hazırladığı tercüme de uzun zaman sonra çıkacağından Atatürk, öteden beri zaman zaman kullandığı Cemil Said'in tercümesini namazda kullanmaya karar verir. Ne var ki bu tercüme pek çok

⁷³ "Tiyatroda Türkçe Ezan... Devlet Tiyatrosu'nun İzmir'de Seyirciyle Buluşan 'Hoşgeldin Amerika' Oyununda Türkçe Ezan Okunuyor", 19.03.2004, <http://www.haberx.com/n/122350/tyatroda-turkce-ezan-devlet-tyatrosunun.htm>

⁷⁴ Edip, *Mehmet Akif*, I/201.

⁷⁵ Düzdağ, a.g.e., 64.

ciddi hata içeriyordu.⁷⁶ Kendisi de bu hataları görünce⁷⁷ onu da kullanmaktan vazgeçti. O zamanlar güvenle kullanılacak güzel bir tercüme bulunamadığından, Kur'an'ın Türkçe tercümesi ile namaz işi daha sonraya bırakıldı.⁷⁸

ee - Salat ve Selamın Türkçeleştirilmesi

Ezan, tekbir ve duaların Türkçeleştirilmesinin ardından Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi, Diyanetçe belirlenen üç farklı salât ve selam tercümesini, bir tamimle 6 Mart 1933 günü tüm müftülüklere gönderir ve bundan sonra salât ve selamın da Türkçe olarak okunmasını emreder. Gönderilen tamimde önerilen salât ve selam tercümeleleri şöyle idi: “Ey Tanrı elçisi Muhammed, salât sana, selam sana (senin üzerine olsun rahmet ve selamet).⁷⁹ Böylece salât ve selam da Türkçeleştirilmiş olur. Artık ülkenin bütün camilerinde ezanlar, salâlar, tekbir ve dualar Türkçe olarak okunur.⁸⁰

⁷⁶ Ergin, a.g.e., V/1929; Ahmet Hamdi Akseki, “Türkçe Kur'an Namındaki Kitabın Sahibi Cemil Said Bey'e”, *Sebilurraşad*, cilt 24, sayı 624, yıl 1324, sayfa 403-406.

⁷⁷ Hafız Sadettin Kaynak'ın naklettiğine göre, Atatürk kendisine Cemil Said'in yaptığı tercümeden bir yer göstererek okumasını ister. Kaynak da gösterilen yeri okur. Said'in tercümesi şöyledir: “İki hemşireyi nikah etmeyiniz. Bir emri vaki olmuş ise Allah gafur ve rahimdir.” Bunu duyan Atatürk yüksek sesle, “Konya'ya git, orada karının hemşiresini bilmeden al, sonra da bir emri vaki oldu. Allah gafur ve rahimdir de ha! Bu bir hezeyandır!” der. Sadettin Kaynak, bunun mütercimden kaynaklanan bir hata olduğunu, Kur'an'ın asıl ifadesinde böyle bir şey olmadığını izah etmek için hayli zorlanır. Ertesi gün, meseleyi tetkik eden Atatürk de bunun tercümede bulunan bir hata olduğunu, aslında böyle bir şey olmadığını anlar (Ergin, a.g.e., V/1953-1954).

⁷⁸ Ergin, a.g.e., V/1953-1954.

⁷⁹ Ergin, a.g.e., V/1942; Manaz, a.g.e., 211.

⁸⁰ Geniş bilgi için Bkz. Ergin, a.g.e., V/1924-1958; Ali Rıza Sağman, *Atatürk'le Hatıralar, Millet Mecmuası*, V, sayı 10, (Mart 1948), 3; Ceylan, a.g.e., II/361-369; Abdurrahman Dilipak, *Bir Başka Açından Kemalizm*, İstanbul 1988, 161-162, 206; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 88-89.

2 - Atatürk'ten Sonraki Dönem

a - İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi Yetkililerinin Girişimleri

Bilhassa Atatürk'ün vefatından sonra din ile alakalı çalışmalar Meclisin gündeminden düşmez olmuştur. Birçok vesileyle, ama daha ziyade dinde reform gayesiyle din konusu Mecliste sık sık müzakere edilmiştir. Atatürk'ün vefatından sonra başa geçen İsmet İnönü (v. 1973), yeniden bu işe eğilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığına getirdiği Şerafettin Yalpkaya'dan Arapça'sının yerine ikame edilmek üzere Kur'an'ı Türkçe'ye çevirmesini istemiştir. Yalpkaya, namaz surelerini Türkçe'ye tercüme etmiş ve İnönü'ye sunmuştur. Yalpkaya'nın dili çok muğlak olduğundan pek beğenilmemiş, ama yine de ibadetlerde kullanılması işine girişilmiştir. Ancak o arada Yalpkaya yakalandığı gırtlak kanserinden dolayı ölür. Böylece tercümeyle ibadet işi bir kez daha akamete uğramış olur.⁸¹

CHP İzmir milletvekili Münir Birsel ile Zonguldak mebusu Şinasi Devrim, 17 Nisan 1945 tarihinde bir rapor hazırlayıp CHP gurup başkan vekilliğine sunarlar. Raporda din tatbikatının öztürkçe olarak tanzimini, ibadet usul ve zamanlarının yeniden düzenlenmesini önerirler.⁸² Halk Partisinin 1946 yılındaki Büyük Kongresinde de yine gündemin en önemli maddelerinden biri Türkçe ibadet konusudur. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (v. 1989) ile Kırşehir mebusu Sahir Kurutluoğlu, Parti İdare Heyeti namına söz alır ve diyanet yolu ile dilimize girmiş bulunan bütün yabancı kelimelerin ihraç edilmesini, bu arada ibadetlerin Türkçeleştirilmesini savunurlar. Van milletvekili İbrahim Arvasi ise bunlara şiddetle karşı koyar. Bu işin yanlışlığını ve doğuracağı vahim sonuçları beyan eder. Neticede tartışma Arvasi'nin galibiyetiyle son bulur.⁸³

⁸¹ Edib, Mehmet Akif, 1/204; *Sebilurreşad*, XI; sayı 252, sayfa, 19.

⁸² Mustafa Müftüoğlu, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Çile Yay., İstanbul 1976, II/334.

⁸³ İbrahim Arvasi, *Tarihi Hakikatler*, Ankara 1964, 55-57.

b – Osman Nuri Çerman'ın Girişimleri

1949-50'li yıllarda Türkçe ibadet konusu bir kez daha Meclisin gündemine getirilir. Konunun Meclisin gündemine gelmesine sebep olan zat Osman Nuri Çerman'dır. Çerman tarafından hazırlanan ve dinde reform için yapılacak kanun tasarısına kaynak olması temenni edilen 40 maddelik uzun bir taslakta, öncelikle ve özellikle ibadetlerin dilinin Türkçeleştirilmesi üzerinde durulur.⁸⁴ Çerman, kanun taslağında Kur'an'ın birçok bölümünün atılıp, yerine Atatürk'ün söylev ve demeçlerinden oluşan pasajların ilave edilerek yeniden basılmasını ve ibadetlerde bunun esas alınmasını ister. O da daha önce Darülfünun İlahiyat Fakültesince hazırlanan raporda teklif edildiği gibi, camilerden halıların kaldırılarak yerine sıraların konulmasını ve ibadetlerin bu sıralarda yapılmasını teklif eder. Ona göre Cuma namazı da resmi tatil gününde, yani Pazar günü sabah saat 09.00'da kılınmalıdır.⁸⁵

Daha sonra da münakaşalar devam etmiştir. Bilhassa belli bazı kesimler gazete sütunlarında bu konuyu her vesileyle gündeme getirmişlerdir.⁸⁶ Bunların büyük bir kısmı ilmi hakikatlerden ziyade, siyasi gayelerle konuya temas etmişlerdir. Bununla beraber Besim Atalay gibi medrese eğitimi görmüş bazı zatların, kısmen de olsa ilmi bir veçheden meseleye yaklaştıkları olmuştur. Besim Atalay **Türk Dili İle İbadet** adında bir eser yazar. Eserinde bazı akli ve nakli deliller serdederek ibadetlerin anadilde yapılmasının gereğini savunur. Onun da diğer pek çok kişi gibi en büyük dayanağı, kişinin ibadetinde okuduğunu anlamasının gereği ve İmam Ebû Hanîfe'nin fetvasıdır.⁸⁷

⁸⁴ Geniş bilgi için Bkz. Osman Nuri Çerman, *Dinde Reform Kemalizm* adı ile 1957 yılından itibaren yayınlanan dergisinin muhtelif sayıları; ay. mü. *Mutlu Bir Vatan İçin Düşünceler*, (İstanbul) 1962, 8-20. Ayrıca bkz. Ceylan, a.g.e., II/175-176; Dilipak, *Kemalizm*, 124-140.

⁸⁵ Geniş bilgi için Bkz. Çerman, *Mutlu Bir Vatan İçin Düşünceler*, 8-20; Dilipak, *Kemalizm*, 124-140.

⁸⁶ Bk Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 113-121.

⁸⁷ Besim Atalay, *Türk Dili İle İbadet*, Nebioğlu yayınları, İstanbul ts., 52-105.

c - 1960 yılında Toplanan 9. Türk Dil Kongresinin Girişimi

1960 yılında toplanan 9. Türk Dil Kongresinde bu konu yeniden gündeme getirilir. Kongreye katılanlar, aynı yıl askeri darbeyle yönetime el koyan Milli Birlik Komitesinin kendilerine destek vereceğini düşünerek ezanın Türkçe okunmasını, namazın da Türk diliyle kılınmasını kararlaştırır ve bunun için Diyanet İşleri Başkanlığından talepte bulunurlar.⁸⁸ Ancak ihtilali yapan Milli Birlik Komitesi, 25 Temmuz 1960 tarih ve 35 numara ile yayınladığı tebliğde Dil Kongresinde alınan kararın kendileriyle bir ilişkisinin olmadığını beyan etmiştir. Komitenin destek vermemesinden dolayı bu teşebbüs de daha öncekiler gibi akim kalmıştır. Komitenin tebliğinde, milletin inanç ve ibadetlerine kanun yolu ile veya zorla müdahale edilemeyeceği belirtildikten sonra şöyle denir: “Bu amaçla şurasını açıkça belirtmek isteriz ki, bazı kurumlar ve şahısların milletdaşlarımızı yanlış kanaatlere sevk edecek, mesela ezanın, namazın ve Kur’an’ın Türkçe okunmasının mecburi olacağı yolundaki açıklama, yorum ve propagandaları, hiçbir surette Milli Birlik Komitesinin düşüncelerini ifade etmemektedir.”⁸⁹ Bu beyanla bu dönemdeki tartışmalar son bulmuş ve uzun yıllar gündeme gelmemiştir.

d – Cemal Kutay’ın Girişimleri

1997 yılının sonlarına doğru Cemal Kutay’ın yazdığı **Atatürk’ün Beraberinde Götürdüğü Hasret Türkçe İbadet** adlı kitap üzerine, konu bir kez daha Türk kamuoyunun gündemine gelir. Aynı zamanda bazı televizyon kanallarında konuyla ilgili programlara çıkan Kutay, bu kitabında Türklerin ana dilleriyle ibadet etmelerinin onların en temel hakları olduğunu, Atatürk’ün bu temel hakkı onlara vermek için büyük çabalar harcadığını, onun yarıda bıraktığı bu hususun mutlak surette gerçekleştirilmesi gerektiğini uzun uzun yazar. Bunu gerçekleştirmeleri için başta dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmak üzere önemli siyasi şahsiyetlere ve bürokratlara mektuplar yazar, onlardan

⁸⁸ Jaeschke, a.g.e., 133.

⁸⁹ *Ulus Gazetesi*, 27-28 Temmuz 1960; Jaeschke, a.g.e., 133.

yardım ister.⁹⁰ Fakat bunların hiçbiri ne olumlu ne de olumsuz bir şekilde Kutay'a herhangi bir cevap vermez.⁹¹ Kutay bunlarla yetinmez, bir de Hz. Peygamber'e bir mektup yazar ve onun manevi yardımını talep eder.⁹² Bu arada Kutay, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Ubeydullah Efendi vb. daha önce konuyu en çok dile getirenler gibi Türk olmamak, bütün bunları art niyetle yazmak, Atatürkçülük maskesi altında din düşmanlığı yapmak vs. şeklinde ağır bir biçimde suçlanır.⁹³ Sözü geçen kitabında ve bir yıl sonra yayınladığı **Anadilde İbadet** adındaki iki ciltlik hacimli eserinde Kutay, hutbe ve vaazlar gibi namazlarda da ayetlerin Türkçe anlamlarının okunmasını, yani ibadetlerin ana dilde yapılmasını hararetle savunur.⁹⁴ Anadilde ibadet konusu o dönemlerde o kadar çok tartışılır ki, Türkiye'nin güvenliği ile ilgili önemli konuların ele alındığı Milli Güvenlik Kurulunun gündemine dahi girer. Nitekim 5 Aralık 1997 tarihli bazı gazetelerde,⁹⁵ Milli Güvenlik Kurulunun Türkçe ibadeti gündemine aldığı haber olarak verilmiştir. Buna göre MGK, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulundan konuyla ilgili görüş bildirmesini istemiş, Din İşleri Yüksek Kurulu, 4 Aralık 1997 tarih ve 103 sayı ile hazırladığı raporda⁹⁶ bir kez daha Türkçe ibadetin caiz olmadığını belirtmiştir.⁹⁷ Bu arada pek çok televizyon kanalında, radyo istasyonunda, gazete ve dergilerde konu değişik yönlerden uzun uzun tartışılır.

⁹⁰ Cemal Kutay, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet Ana Dilimizle Kulluk Hakkı*, Show kitap, Aksoy yay., 8. baskı, İstanbul 1998, muhtelif sayfalar.

⁹¹ Cemal Kutay, *Türkçe İbadet: dini anlayabilmenin, gerçek müslüman olabilmenin ve de laikliği, demokrasiyi çağdaşlığı koruyabilmenin tek yolu, I*, Aksoy yay., İstanbul 1998, 167-168.

⁹² Kutay, *Türkçe İbadet I*, 250-254.

⁹³ Bkz. M. Latif Salihoglu, *Türkçe İbadet Tartışması*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1998, 7-77.

⁹⁴ Bkz. Kutay, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret Türkçe İbadet*, Show Kitap, İstanbul, 1997; aynı müellif, *Anadilde İbadet I*, 202-203.

⁹⁵ Bkz. *Zaman Gazetesi*.

⁹⁶ Rapor için bkz. *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 1998, sayı 85, sayfa 4-5.

⁹⁷ *Zaman Gazetesi*, 11 Aralık 1997; Yaşar Nuri Öztürk, *Yeniden Yapılanmak Kur'an'a Dönüş*, 15. baskı, İstanbul 2000, 204; Cevizoglu, a.g.e., 235-241.

16 Ocak 1998 tarihinde bir televizyon kanalında yapılan aıkoturumda⁹⁸ bazı konuşmacılar, birkaç yıldan beri namazlarını tamamen Türkçe olarak kıldıklarını belirtmişlerdir. Bundan, çok az da olsa, anadilde namaz kılanların varlığı anlaşılmaktadır. Yaşar Nuri ztürk ise, bunun yzbinlerin beklentisi olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁹

e – Yaşar Nuri ztürk'ün Girişimleri

Yukarıda sözü edilen Cemal Kutay ve bu konuda görüş beyan eden diğer bazı zevat, ilahiyat uzmanı olmamaları açısından çok kale alınmamışlardır. Dini konularda uzman olup anadilde ibadet hususunda görüş beyan eden ve insanların anadilde ibadetlerini yapmaları gerektiğini söyleyen ilk kişi Yaşar Nuri ztürk'tür. Türkiye'de yetişen önemli alimlerden biri olan ztürk, İslam düşüncesi alanında akademik kariyerini tamamlayarak profesör olmuş ve uzun süre (1993-2002 yılları arası) İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık yapmıştır. İslam diniyle ilgili 40 civarında eseri bulunan ztürk, bu eserlerin bilhassa iki tanesinde üzerinde durduğumuz mevzuu bütün yönleriyle ele alıp incelemiş ve kendi görüşlerini serd etmiştir. Bu konuyu uzunca ele aldığı ilk eseri **Yeniden Yapılanmak Kur'an'a Dönüş**'tür. Öztürk, başta Hanefi fıkhı olmak üzere mezheplerin fıkıh kaynaklarından konuyla ilgili bilgileri der ederek, bunları yoruma tabi tutmuştur. O, gerek bu kitabında, gerekse daha sonra yazdığı ve tamamıyla bu konuya hasrettiği **Anadilde İbadet Meselesi** adlı kitabında, mezheplerin yaklaşımlarını verdikten ve bu konuda ileri sürülen farklı görüşleri naklettikten sonra, Kur'an ve Sünnetten anadilde ibadeti memnu gösteren hiçbir delilin getirilemeyeceğini söylemektedir. Öztürk, "bilakis, birçok ayet ve hadis vardır ki, bunlardan anadilde ibadetin gereğini anlamak mümkündür" demektedir. Muhtelif vesilelerle anadilde ibadetin nasıl yapılacağını anlatan bir ilmihal kitabı hazırladığını, fakat henüz tabetmediğini belirten Yaşar Nuri ztürk, isteyenin münferit olarak kıldığında, namazda okunması vacip olan tüm ayet ve duaları Arapça orijinalleriyle değil, bunların

⁹⁸ Atv, Siyaset Meydanı (Hazırlayıp sunan : Ali Kırca).

⁹⁹ Yaşar Nuri ztürk, *Anadilde İbadet Meselesi*, 27.

kendi anadilindeki tercümeleriyle kılabileceğini söylemektedir. Ona göre, camide cemaatle kılınacak namazlarda ise, kargaşaya sebebiyet vermemek için Arapça aslını okumak gerekir.¹⁰⁰ Öztürk'ün içinde bu konuya yer verdiği kitaplarından biri de **Fatiha Suresi Tefsiri** adlı kitabıdır. Öztürk burada da yukarıda sözünü ettiğimiz görüşlerini serd etmektedir.¹⁰¹

IV – Türkçe İbadet Girişimlerine Karşı Çıkanlar

Burada işaret etmemiz gereken bir husus da, Türkçe ibadet yönünde meydana gelen bu gelişmelere tepki gösterenler ve bunların görüşleridir. Türkçe ibadet konusu her ne kadar Türkiye’de ortaya çıkması hasebiyle başlangıçta Türkiye’de tartışılmışsa da, kısa bir sürede başta Mısır olmak üzere diğer bazı İslam ülkelerinde de münakaşa edilmiş ve pek çok âlim bu girişime şiddetle karşı çıkmıştır. Biz burada sadece Türkçe ibadet girişimlerine karşı Türkler tarafından gösterilen tepkiler üzerinde kısaca duracağız.¹⁰²

1 – Türkçe İbadet Girişimlerine Âlimlerin Gösterdiği Tepkiler

Yukarıda Türkçe ile ibadet konusunun Cumhuriyetin ilanından önce dile getirildiğini söylemiştik. Bilindiği gibi Kur’an’ı Türkçeye çevirme ve buna bağlı olarak anadilde ibadet girişimleri Osmanlının son dönemlerinde, bilhassa Sultan Abdülhamit devrinde ortaya çıkmıştır.¹⁰³ Sultan Abdülhamit, bu girişimlerin arkasında bir takım ardnıyetler sezdiğinden harekete bizzat kendisi karşı çıkmış ve Kur’an’ın Türkçeye tercümesine bile mücadele etmemiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Bkz. Öztürk, *Yeniden Yapılanmak*, 152-209; aynı müellif, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı*, 9. baskı, İstanbul 2000, 484-487; aynı müellif, *Anadilde İbadet*, 15-146.

¹⁰¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Fatiha Tefsiri*, 6. baskı, Yeni Boyut, İstanbul 1998, 11-14.

¹⁰² Başta Mısır olmak üzere diğer bazı İslam ülkelerinde yapılan münakaşalar için bkz. Hidayet Aydar, *Kur’an-ı Kerim’in Tercümesi Meselesi*, Kur’an Okulu Yay., İstanbul 1996, 113-115; Altuntaş, a.g.e., 132-183.

¹⁰³ Bu girişimler için bkz. Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-”, ss. ()

¹⁰⁴ Bkz. Samuel M. Zwemer, *Studies in Popular Islam*, London, 1939, 95; M.Salih el-Bindak, *el-Musteşrikân ve Tercemetu'l-Kur'âni'l-Kerim*, Lübnan, 1400/1980, 69; Ali es-Sadık Haseneyn, “Lemhaetun Târhiyyetun an Terâcimi Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *en-Nedvetu'l-*

Gazeteci Ahmet Agayif'in Jön Türk gazetesinde Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi gerektiği konusunda yaptığı ısrarlı yayınlar üzerine, dönemin şeyhülislam'ı yayınladığı fetvayla Kur'an'ın Türkçeye tercümesine mani olmuştur.¹⁰⁵ İbrahim Hilmi de kendine ait olan Kütüphane-ı İslam tarafından Osmanlıca olarak basılan Kur'an tercümesinin mukaddimesinde o günkü hükümetin yaptığı manialardan söz etmektedir.¹⁰⁶ Bu dönemde Kur'an'ın tercümesi ve anadilde ibadet konusunda ileri sürülen görüşe, Milaslı İsmail Hakkı (v. 1938), Ahmet Mithat Efendi (v. 1912), Yahya Atıf gibi bazı âlimler de karşı çıkmışlardır. Ahmet Mithat Efendi'nin, Türkçe ibadet bir yana, ifadelerinden Kur'an'ın tercüme edilmesine bile karşı olduğu sezilenmektedir.¹⁰⁷ Bu dönemde tercümeyle karşı çıkanların varlığına işaret eden Milaslı, "bu karşı çıkışın en esaslı sebebi, tercümenin namazda ve namaz haricinde aynen aslı olan Arapça yerine kaim olması isteğinin düşünülmesidir" demektedir.¹⁰⁸ Yahya Atıf ise, tercümeyle savunanların Müslümanlığa hizmet etmediklerini belirtmekte, bu konuyu en çok savunanlardan biri olan Ubeydullah Efendi'yi, "Afganlı bir serseri" diye nitelendirmekte ve iddialarına sertçe karşı çıkmaktadır.¹⁰⁹

Âlemiyye Havle Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm, İstanbul (?), 1395, 166-167; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 111.

¹⁰⁵ Zwemer, a.g.e., 96-97; Ergin, a.g.e., V/1927; el-Bindak, a.g.e., 69-70; Aydar, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, 111. Daha başka tartışmalar için bk. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 27-28, dipnot 2.

¹⁰⁶ *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, (Bir heyet-ı ilmiye tarafından hazırlanmış, İzmirli İsmail Hakkı tarafından tetkik ve tashih edildikten sonra Osmanlıca olarak basılmıştır.), Marifet Matbaası, İstanbul, 1344/1926, (Mukaddime) 3.

¹⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye*, Dersaadet 1312, 98-100; Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 26; Altuntaş, a.g.e., 62.

¹⁰⁸ Bkz. Milaslı İsmail Hakkı, *Kur'an-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi*, İstanbul 1916, 2-3; Altuntaş, a.g.e., 63.

¹⁰⁹ Bkz. Yahya Atıf, "Lisan-ı Beşer Lisan-ı Kur'an'a Tercüman Olamaz", *Sebilurraşad*, XXIV, (1342/1923), 602, 50-52; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 271, dipnot 2; Altuntaş, a.g.e., 61, 64-65.

Cumhuriyetin ilanından sonraya gelince, öncelikle belirtmeliyiz ki, bu hareket devlet-hükümet destekli olduğu için, harekete karşı olanlar fazla bir varlık gösterememişlerdir. Bilhassa Cumhuriyetin ilanından 1950'li yıllara kadar, Türkiye'de ikamet eden ulemanın büyük bir sessizlik içinde olduğu ve bir iki istisna dışında basına yansıyan herhangi bir tepki göstermediği müşahade edilmektedir. Bunlardan biri Atatürk tarafından Diyanet İşleri Reisliğine atanan Rifat Börekçi'nin tavrıdır. Börekçi, 3 Mayıs 1926 tarihinde Göztepe Camii imamının Türkçe namaz kıldırma girişimi ve bundan dolayı Riyasetçe hocaya verilen ceza üzerine ortaya çıkan gelişmeler karşısında bir açıklama yaparak, Türkçeye tercüme edilmiş olan meallerin Kur'an'ın yerini tutmadığını, binaenaleyh onlarla kılınan namazların sahih olmadığını açıklar.¹¹⁰ Ancak hatırlatmak gerekir ki, o günlerde henüz hükümet bu konuda tavrını tam olarak ortaya koymamış ve taraf olmamıştır. Hükümetin Türkçe ibadetten yana olduğunu açıkça belirttiği ve bu yöndeki gelişmeleri desteklediğini gösterdiği dönemlerde karşı tavır takınan tek kişinin Muhammed Hamdi Yazır olduğunu söyleyebiliriz. Yazır, Atatürk'ün direktifleriyle yazdığı **Hak Dini Kur'an Dili** adlı tefsirinin mukaddimesinde ve tefsirin muhtelif yerlerinde Türkçe Kur'an diye bir şey olamayacağını ve ibadetlerin Arapçadan başka bir dille yapılamayacağını belirtir.¹¹¹ Hatta bundan dolayı hükümet, yukarıda da geçtiği gibi Yalıtıkaya ve İzmirli İsmail Hakkı'dan bu konuda bir rapor hazırlamalarını ister.¹¹²

Bu dönemde Türkiye'deki ulemanın sessizliğine karşı, daha önce Osmanlı şeyhülislam'ı iken Cumhuriyet karşıtı görüşleri sebebiyle Türkiye'den kaçıp Mısır'a yerleşen Mustafa Sabri Efendi (v. 1954) çok şey yazmıştır. Bilhassa **Mes'eleleri Tercemeti'l-Kur'an** adlı eserlerinde Türkçe ibadet konusundaki gelişmelere sert eleştiriler yapmış ve bu akıma şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre bu hareketin hiçbir dini ve ilmi boyutu yoktur; tamamen

¹¹⁰ Beyanat için bkz. 3 Mayıs 1926 tarihli *İkdam, Cumhuriyet, Son Saat, Vakit gazeteleri*; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 59; Altuntaş, a.g.e., 108; Cevizoğlu, a.g.e., 207.

¹¹¹ Yazır, I/7-9, I/35; II/304. Ayrıca bkz. Ergin, a.g.e., V/1935-1936.

¹¹² Ergin, a.g.e., V/1936; Ceylan, a.g.e., II/303-306.

siyasidir ve uzun vadede Türkleri dinsizleştirmeyi istihdaf etmektedir. Esasen Mustafa Sabri, bu hareketin öncülerinin de dinle bir alakalarının olmadığını söylemektedir.¹¹³

1948 yılından sonra Türkiye'de bazı zevat bu konuda daha serbest bir şekilde görüşlerini basında dile getirmeye başlamıştır. Başta **Sebilurreşad** dergisi ve M.Raif Ogan, Eşref Edip, Kamil Miras, A.Hamdî Akseki, Necatî Erdem, Saffet Aksu gibi derginin yazarları olmak üzere, pek çok müellif, Türkçe ibadeti savunanlara cevap sadedinde konuyla ilgili makaleler neşrederek, tercümeyle ibadete karşı çıkmışlardır.¹¹⁴ Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırhoğlu da, 1959 yılında yaptığı bir basın toplantısında, ibadet dilinin Arapça olduğunu, tercümeyle ibadetlerin yapılamayacağını sarahatle belirtmiştir.¹¹⁵

2 – Halkın Tepkisi

İbadetlerde reform yapılarak onları Türkçeleştirmek hiç de kolay değildi. Zira bu, sadece masa başında alınacak bir kararla olacak bir iş değildi. Birkaç ulemaya bu konuda destekleyici tarzda açıklama yaptırmak veya destek vermeyen hocaları susturmakla da bu iş başarılı olmuş olmazdı. Halkın bunu desteklemesi, benimsemesi ve uygulaması gerekiyordu. Oysa halk daha başlamadan bu işe şiddetle tepki göstermiş ve sert bir şekilde karşı çıkmıştır. 1929-30'lu yıllar özellikle Batı'da iktisadi krizlerin yaşandığı yıllardır. Bütün dünya bu kriz ve çözümleri gibi hayati meseleler üzerinde duruyor ve ünlü İngiliz iktisatçısı J.M.Keynes tarafından geliştirilen yeni ekonomik yöntemleri tartışırken, Türk kamuoyu Türkçe ibadetler konusu ile uğraşır. Tepkiler o kadar büyür ki, zaman zaman ayaklanmalara, protestolara neden olur; bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün olaya el atmak zorunda kalacağı bir noktaya gelir.

¹¹³ Bkz. *Mes'eletü Tercemetü'l-Kur'ân*, el-Kâhire 1351, 3-5, 101-133; ay. mü. *Dini Mücedditler*, İstanbul 1969, 206-215.

¹¹⁴ Bkz. *Sebilurreşad*, II, 32-46. sayılarda yayınlanmış makaleler. Ayrıca bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 261-318.

¹¹⁵ Bkz. *Sebilurreşad*, XII, sy.279/51.

Nitekim 1 Şubat 1933 yılında Bursa'da bir kısım halk, camide okunan Türkçe ezana karşı çıkar. Valiliğe yürüyen halka karşı Vali, Tümen Kumandanından yardım ister. Bunun üzerine haber İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Atatürk'e ulaşır, o da hemen Bursa'ya gelir ve olaya el koyar.¹¹⁶ Kısa sürede bastırılan Bursa isyanında suçlu görülenler yakalanarak cezaya çarptırılır.¹¹⁷

Tüm ülke çapında Kur'an'ın, ezanın ve ibadetlerin Türkçeleştirilmesi ile ilgili yasalar çıkarıldığı, bu yasalara uymanın zorunlu hale getirildiği ve uymayanların cezalandırılacağı belirtildiği halde¹¹⁸ başarılı olunamamıştır. Bütün zorlamalara karşılık halk camide namazını Arapça olarak kılmaya devam etmiştir. Hükümet de namazların Türkçe kılınması konusunda fazla ısrarcı olmamış ve bunun üzerine gitmemiştir. Böylece namazın ve diğer ibadetlerin Türkçe olarak ifası girişimi akim kalmıştır. Ancak ezan konusunda daha sert davranılmıştır. Hatta ezanın Türkçe okunması için kolluk kuvvetlerinden dahi yararlanılmıştır.¹¹⁹ Devletin zorlamasına ve zecri yasalar çıkarmasına rağmen, özellikle köylerde ve kasabalarda halk ezanı Türkçe okumaya devam etmiştir. Asker baskısı altında okuyanların da Türkçesini söyledikten sonra içinden Arapçasını söyledikleri nakledilmektedir.¹²⁰ Yukarıda belirtildiği gibi Türkçe ezan okuma uygulaması da 1950 yılında son bulmuş ve Türkiye'de ezan yeniden Arapça aslı ile okunmaya başlanmıştır.

¹¹⁶ "Atatürk ve Bursa Olayı", *Nokta Dergisi*, (17 Kasım 1985), (sayı sayısı yok), sayfa 12-14.

¹¹⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, 229, dipnot 37; Jaeschke, a.g.e., 45; Manaz, a.g.e., 210; Ceylan, a.g.e., II/415-420; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 103-107; Şener, a.g.e., 88-91.

¹¹⁸ Jaeschke, a.g.e., 46; Manaz, a.g.e., 211-212. 1939 yılında TCK'nın 4055 sayılı kanunıyla değiştirilmiş olan 526. maddesi: "...veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar, üç aya kadar hafif hapis ve on liradan ikiyüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılırlar." (*Sebilurreşad*, IV, sayı 82/100). Bu yasaya muhalefet ettikleri gerekçesiyle 29 kişi tutuklanmış ve üç ay hapse mahkum edilmişlerdir. (Manaz, a.g.e., 211).

¹¹⁹ Süleyman Ateş, Sorular ve Cevaplar, *Kur'an Mesajı*, 1, sayı 4 (Şubat 1998), 18.

¹²⁰ Muharrem Coşkun, "Yabancı Ses; Tanrı Uludur", <http://www.milligazete.com.tr/index.php?action=show&type=privfiles&topicid=138> (28.01.2006).

İbadetlerin Türkçe olarak yapılması girişimini ve halkın buna tepkisini değerlendiren Bernard Lewis, "Osmanlı Sultanlığını, cumhurbaşkanlığı, bakanlık ve parlamentolu bir ulusal cumhuriyete çevirmek mümkündür; fakat camiyi, oturacak sıraları, orgu ve imam-mugannisi ile bir Müslüman kilisesine çevirmek mümkün değildir"¹²¹ demektedir. Ayrıca başka kişiler de Türk devriminin halkın desteğinden mahrum olduğuna işaret etmişlerdir.¹²² O yüzden de Atatürk, din alanındaki devrimlerinde başarılı olamamıştır.¹²³

V – Diyanet İşleri Başkanlığının Tavrı

Yukarıda muhtelif vesilelerle Diyanet İşleri Başkanlığının konuyla ilgili tavrına temas ettik. İlk Diyanet İşleri Başkanı olan ve Atatürk tarafından bu göreve atanan Rıfat Börekçi, 1926 yılında yaptığı basın açıklamasında anadilde ibadetin olamayacağını bildirmişti.¹²⁴ Börekçi'nin vefatı üzerine İsmet İnönü tarafında bu göreve getirilen Şerafettin Yalçın, bizzat İnönü'nün direktifiyle anadilde ibadet konusunda bazı girişimlerde bulunmuş, ancak yukarıda geçtiği gibi bu girişimler Yalçın'ın gırtlak kanserine yakalanıp bir süre sonra ölmesi üzerine sonuçsuz kalmıştı.¹²⁵ Daha sonraki dönemlerde de Diyanet İşleri Başkanlığı daima anadilde ibadetin olamayacağı yönünde görüş beyan etmiştir. Nitekim 1959 yılında Diyanet İşleri başkanı olan Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun bu yöndeki açıklamasına¹²⁶ yukarıda yer vermiştik. Milli Güvenlik Kurulunun talebi üzerine konuyu detaylı olarak inceleyen Diyanet İşleri Başkanlığı, Din

¹²¹ Lewis, a.g.e., 410.

¹²² Bkz. Muharrem Coşkun, "Yabancı Ses; Tanrı Uludur", <http://www.milligazete.com.tr/index.php?action=show&type=privfiles&topicid=138> (28.01.2006).

¹²³ Ergin, a.g.e., V/1908-1909.

¹²⁴ Beyanat için bkz. 3 Mayıs 1926 tarihli İdam, *Cumhuriyet, Son Saat, Vakit* gazeteleri; Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, 59; Altuntaş, a.g.e., 108; Cevizoğlu, a.g.e., 207.

¹²⁵ Edib, *Mehmet Akif*, V/204; *Sebilürreşad*, XI; sayı 252, sayfa, 19.

¹²⁶ Bkz. *Sebilürreşad*, XII, sy.279/51.

İşleri Yüksek Kurulunun, 4 Aralık 1997 tarih ve 103 sayı ile hazırladığı raporuyla¹²⁷ bir kez daha Türkçe ibadetin caiz olmadığını belirtmiştir.

2000'li yılların başında başta basın organları olmak üzere pek çok mahfilde yeniden hararetle tartışılmaya başlanan konu hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı bir kez daha görüş beyan etmiştir. Başkanlık, konuyu bütün yönleriyle tartışıp kamuoyunu aydınlatıcı bilgiler vermek üzere **Güncel Dini Meseleler** başlığı ile 15-18 Mayıs 2002 tarihleri arasında İstanbul'da çok sayıda din aliminin katıldığı bir toplantı tertip etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i muhtelif dillere tercüme etmenin zaruretinin dile getirildiği toplantının sonuç bildirgesinde, "Namazda kıraat, hem Kur'an'ın belirlemeleri, hem de Hz. Peygamberin açıklama ve örnekleriyle kesin ve sabit bir farz olup, kendi özgün dilinde okunmasıyla yerine getirilebilecek bir rükündür. Herkesin konuştuğu veya dilediği dilde kıraat farzını yerine getirmesi halinde, bir çok kargaşanın, çekişmenin ve bölünmenin ortaya çıkacağı açıktır. Böyle bir uygulama, beraberliği zedeleyeceği, toplumsal bütünlüğü bozacağı, ibadetlerden beklenen asıl amacı ortadan kaldıracığı için de mahzurludur. Fakat namazın ihmal ve tehir edilemeyeceği dikkate alınarak, Kur'an'ın asli lafzını okuyamayanların, öğreninceye kadar tek başına namaz kılarak mealıyla kılması mümkündür" denmiştir.¹²⁸ Duanın, kulun doğrudan Yaratıcısına sığınıp ondan istekte bulunmak manasına geldiğinin dolayısıyla da herkesin duayı kendi diliyle yapmasından daha tabii bir şeyin olamayacağını belirtildiği toplantıda "Ezan İslam'ın değişmez bir simgesidir. Dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman varlığının ve kimliğinin bir göstergesidir. Özgün dilinde okunması konusunda 15 asırlık bir gelenek ve bir ittifak söz konusudur. Ezanın asıl amacı, vaktin girdiğini bildirip namaza davet olduğundan, değişik dilleri konuşan Müslümanların hepsine bu davetin ulaştırılması, ancak yine hepsinin ortak bilincine hitap etmekle olur ki, bunun yolu da bilinen asli lafızlarıyla

¹²⁷ Rapor için bkz. *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 1998, sayı 85, sayfa 4-5.

¹²⁸ *Güncel Dini Meseleler İstisari Toplantısı -I Sonuç Bildirgesi*, 18.05.2002, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/karar.asp?id=66&sorgu=3> (21.11.2002).

okunmasından geçer" denilerek, ezanın asli haliyle okunmasının zarureti dile getirilmiştir.¹²⁹

SONUÇ

Sonuç olarak, Türklerde anadilde ibadet konusunda ciddi girişimlerin olduğu görülmektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bizzat Devlet bu girişimlere büyük destek vermiş, hatta öncülük yapmıştır. Ayrıca bu girişimlere uymayı yasal zorunluluk haline getirmiştir. Fakat buna rağmen halk bu girişimlere sahip çıkmamış; dini hayatına uygulamamıştır. Hatta cezalandırılacağını bile bile bunlara muhalefet etmiştir. Bu yüzden de anadilde ibadet girişimleri başarılı olamamış ve Türklerin ibadet dili değiştirilememiştir.

Biz, ibadetlerin anadilde yapılması girişiminin, Türk toplumunun ihtiyaçlarından doğan bir husus olmadığı kanaatindeyiz. Tam tersine, bu girişim, tamamen Batıyı takliden yapılmış bir girişimdir. Bildiğimiz kadarıyla dünyanın her tarafında Müslümanlar orijinal hali üzere Arapça olarak ibadetlerini yapmaktadırlar. Tarihte ilk kez, kendi dilleriyle ibadetin yaptıkları söylenen¹³⁰ İranlılar da asırlardan beri namazlarını alışıla gelen şekliyle Arapça olarak ifa etmektedirler. Bakabildiğimiz kadarıyla İran uleması eserlerinde

¹²⁹ Güncel Dini Meseleler İstişari Toplantısı –I Sonuç Bildirgesi, 18.05.2002, <http://www.diyane.gov.tr/turkish/karar.asp?id=66&sorgu=3> (21.11.2002).

¹³⁰ Bkz. Ebûbekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî el-Hanefî, *Kitâbu'l-Mesûd*, (Tahk. Ebû Abdillâh M. H. İ. eş-Şâfî), I. baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrût 1421/2001, I/138; Ebû Zekeriyâ Muhyuddin en-Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, (Tahk. M. N. el-Mutî), I. baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1422/2001, III/237; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelûzânî el-Hanbelî, *el-İntisâr fî Mesâilî'l-Kibâr alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (Tahk. A.R.F. el-Avfî), I. baskı, Mektebetu'l-Ubeykân, er-Riyâd 1413/1993, II/190-191. Ebûbekir Muhammed b. Ca'fer en-Nerşehî, *Târîhu Buhârâ*, (İlavelerle Arapçaya çeviren: Emin Abdülmecid Bedevî – Nasrullah Mubeşşir et-Tirâz), Dâru'l-Maârif (Mısır), ts., 74. Arminius Vambéry, *Târîhu Buhârâ Munzu Akdamî'l-Usûr Hattâ'l-Asri'l-Hâdir*, (Çev. Ahmed Muhammed es-Sârâtî, Takdim: Yahyâ el-Haşâb), Câmiatu'l-Kâhire, ts., 67-68

tercümeyle namazı caiz görmediklerini kaydetmişlerdir.¹³¹ Memleketimizde yaşayan Alevilerin de namazda Kur'an'ın orijinal Arapça dilini kullandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim **Ehli Beyt İlmihali** adıyla hazırlanan kitapta, namazda Fatiha ve diğer sureler ile duaların Arapça okunması esas alınmış; yapılan namaz kılma tariflerinde okunacak sure ve dualar Arapça olarak zikredilmiştir.¹³² Cem evlerinde yapılan merasimlerde okunan semah, gülbank ve nefesler ile yapılan dualarda kullanılan dil ise genellikle Türkçe'dir.¹³³

Burada Batılıların bu girişimlere gösterdikleri yakın ilgiye de dikkat çekmek isteriz. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapılan dinde reform girişimleri, başta o dönemde Ankara'da görev yapan Amerika büyük elçisi Charles Sherrill olmak üzere pek çok Batılı diplomatın ve araştırmacının iltifatlarına ve takdirlerine mazhar olmuştur.¹³⁴ Hatta söz konusu elçi, bu girişimleri uygulamaya koymasından dolayı Mustafa Kemal Atatürk'ü, Hıristiyanlık dininde büyük bir reforma giderek Protestanlık anlayışını ortaya çıkaran Martin Luther'e benzetmiş ve onu Türk Luther'i olarak takdim etmiştir.¹³⁵ Batıda yayın yapan pek çok basın organı da Sherrill gibi takdir dolu ifadeler kullanmış ve girişimleri uygulamaya koyanları tebrik etmiştir.¹³⁶

¹³¹ Bkz. Ebû'l-Kâsım Necmuddin Ca'fer b. el-Hasan el-Hillî, *Şerâiu'l-İslâm fî Mesâilî'l-Helâli ve'l-Harâm*, II Baskı, Beyrût, 1403/1983, I/81; ay. mü. *el-Muhtasarü'n-Nâfi' fî Fıkhü'l-İmâmîyye*, Beyrût, 1405/1985, 54; es-Seyyid Muhammed b. Ali el-Mûsevî, *Medâriku'l-Ahkâm fî Şerhi Şerâi'l-İslâm*, (Thk. Muessesetu Âli'l-Beyt Li İhyâi't-Turâs), Beyrût, 1411/1990, III/341-343; Enes Ergene, *Türkçe İbadet Tercüme İbadetin Arka Planı*, Zaman cep kitapları, İstanbul 2001, 95.

¹³² Bkz. Nazmi Nizami Sakalhoğlu (Profesör 1400), *Ehlibeyt İlmihali Ehlibeyt Muhibbinin El Kitabıdır İslam'da İbadet*, İstanbul 1992, 159-181.

¹³³ Şener, a.g.e., 122; "Aleviler Türkçe mi İbadet Eder?", <http://www.aleviforum.com/showthread.php?t=2786> (21.02.2006)

¹³⁴ Charles H Sherrill, *Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. A.İlgaz), tercümen 1001 Temel Eser, ts., muhtelif sayfalar.

¹³⁵ Charles H Sherrill, *Mustafa kemal Eseri ve Memleketi*, (Çev. E. Esenkova), İstanbul 1955, 78-82. Ayrıca bkz. *Atatürk ve Din*, (Derl. Sadi Borak), 93-94; Şener, a.g.e., 92-94.

¹³⁶ Muharrem Coşkun, "Yabancı Ses; Tanrı Uludur", <http://www.milligazete.com.tr/index.php?action=show&type=privfiles&topicid=138> (28.01.2006).

Kişinin namazında okuduğunu anlaması gerektiği gibi masum bir düşüncenin arkasına sığınarak başlatılan bu hareket, görüldüğü gibi, daha sonra İslam dinini tağyir ve tahrif hareketine dönüşecek kadar ileri götürülmüştür. Bu maksatla dinde reform yapmaya gidilmiş, bunun için komisyonlar oluşturulmuştur. Daha önce sözünü ettiğimiz İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi müderrisler meclisince oluşturulan komisyon ile Osman Nuri Cerman ve benzerlerinin din ıslahatı için tasavvur ve teklif ettiği tedbirler, dinde reform niyetini açıkça göstermektedir. Bunların hazırladığı raporlarda, İslam diniyle alakası olmayan pek çok husus vazedilmiş, bu arada ibadetlerin lisanının Türkçe olması, ayetlerin, duaların, hutbelerin ve diğer zikirlerin Türkçe şekillerinin kabul ve istimal edilmesi gerektiği ısrarla belirtilmiştir.

Ülkemizdeki anadilde ibadet hareketinin daha sonra saptırılarak dinde reform hareketine dönüştürülmesi, bu konuda çok kötü bir örnek olmuştur. Harekete böyle bir boyut kazandırılması, çok sert eleştirilerin yapılmasına, zaman zaman hareketi savunanların dinsizlikle itham edilmelerine yol açmıştır. Şayet mesele sadece ilim adamlarının kendi aralarında, tamamen ilmi bir yaklaşımla tartıştıkları bir mecrada seyretseydi, belki farklı sonuçlar elde edilecekti. En azından harekete bu kadar sert tepki gösterilmeyecekti. Nitekim daha önce de âlimlerimiz arasında tartışmalara konu olan bu husus yüzünden, kimse kimseyi kınamamış, başka konularda ettikleri halde bu konuda birbirlerini tekfir etmemişlerdir. Ancak konunun, ülkemizde ehil olmayan bazı kişiler tarafından art niyetlerle ele alınmasından ve arkasından dinde reform hareketine gidilmesinden, halkımızın infialiyile karşılaşmıştır. Bu yüzden konu tarihtekinden daha büyük bir hassasiyet kazanmış ve çok nazik bir hal almıştır.

1870'li yıllardan beri sık aralıklarla Türkiye'nin gündemine gelen ve nerdeyse 150 yıla yakın bir zamandır muhtelif mahfillerde hararetli bir şekilde tartışılan anadilde ibadet konusunda, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen toplantıda, tanınmış pek çok alimimiz arasında sağlanan konsensüs çerçevesinde kalınmasını ve orada önerilen çözümün herkes tarafından kabul edilerek, bu konunun Türkiye'nin gündeminden çıkarılmasını temenni ediyoruz.